

A'
MAGYAR NYELV'

SZÓALKOTÓ, 'S MÓDOSÍTÓ

R A G A I N A K

NYELVTUDOMÁNYI VIZSGÁLATA;

VAGY IS

F E L E L E T

EZEN JUTALOMKÉRDÉSRE:

Melleyek, hányfélék, melly eredetűek, és saját jelentésűek egyfelől a' r a g a s z t é k o k (suffixa) vagy is azon szók és szótagok mellyek által a' magyar nevek' és igék' értelme módosítatik, 's meghatározottatik? másfelől a' sz ó k é p z ő k (formativa)? Milly változásokat okoznak, és szenvednek ragasztáskor és szóképzéskor, 's végre, milly nemű gyökerekhez szövetkeznek az utóbbiak?

Í R T A

NAGY JÁNOS,

SZOMBATHELYI MEGYERBELI ÁLDÓZÓ PAP, RÁBASZENTMIHÁLYI
KÁPLÁN, A' MAGYAR TUD. TÁRSASÁG' LEVELEZŐ TAGJA.

MÁSOD RANGÚ JUTALOMFELELET.

B U D Á N.

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 3 4.

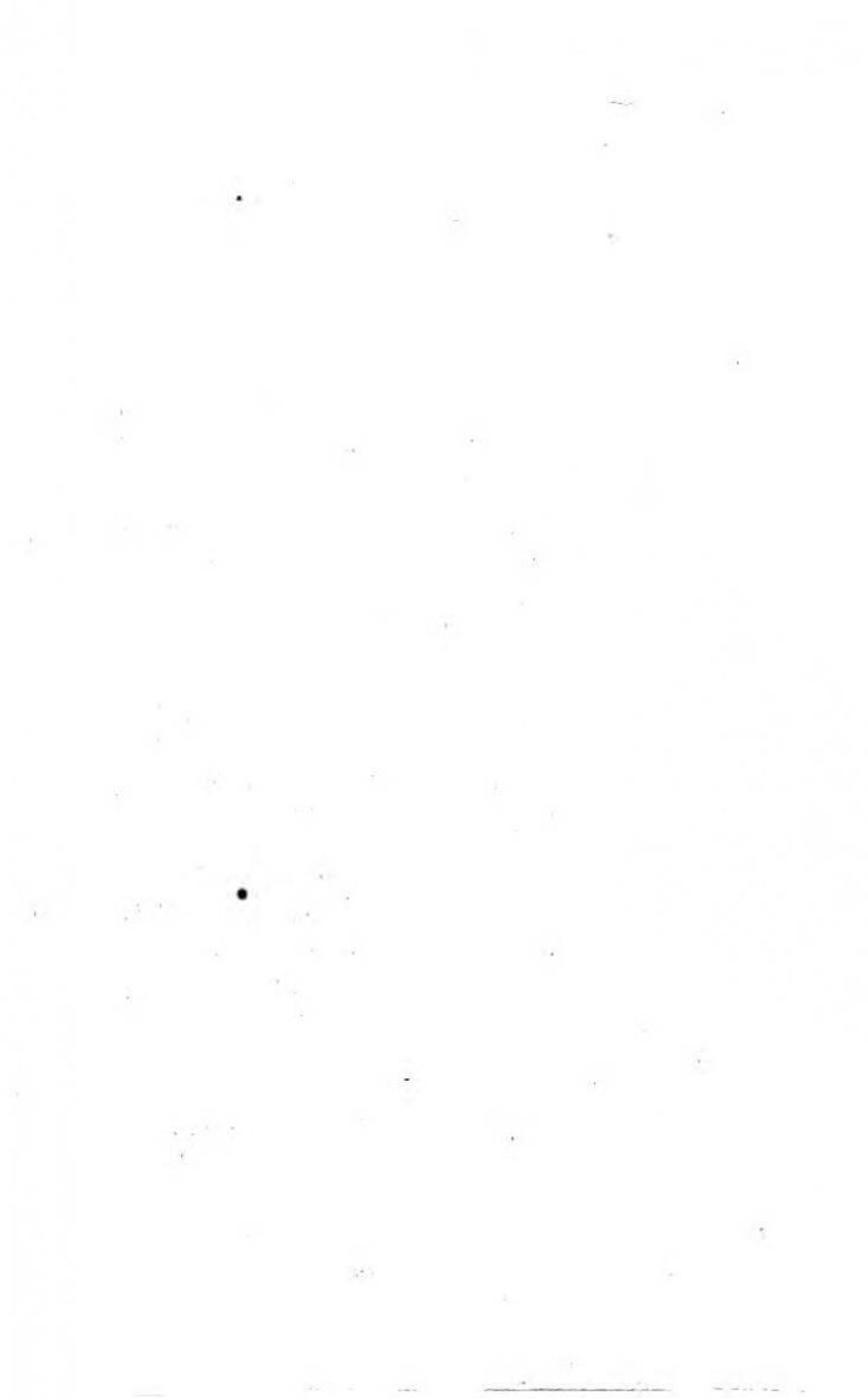

Nemes tudós Társaság!

Nem annyira a' jutalom, mellyel honnunk' fi-jait szorgalomra, és munkára serkented: mint inkább azon titkos erő, melly mindenkit hazá-jához köt, bírt ime' fáradságos vizsgálatnak ki-dolgozására; mellyet mint tehetetlenségem miatt parányi értékű szüleményemet színed' elejébe terjeszteni félnem kellene, ha nem bátorítana azon meggyőződése, hogy téged tiszta, inkább ébresztő, mint elaltató szándék vezérel bírálataidban. Mert tudva van előtted: hogy könnyű-ebb a' kész rostálgatni, mint ujat teremteni; — szabad, de szerénység vezérlette toll illik a' könyvbírálnak kezébe.

Ezen erős meggyőződésemnél fogva benyúj-tom a' kívánt alakban csekély munkámat; melly-ben ha valamit találhatsz érdekest, a' mi nyelvünk' előhaladtára szolgálhat, elég jutalmat nyert

a' Szerző.

BEVEZETÉS

a' magyar nyelv' szóalkotó, 's módosító

R a g a i n a k

nyelvtudományi vizsgálatába.

1. §.

B e t ű k.

a. á. b. cz. cs. d. e. é. f. g. gy. h. i. í. j. k. l. ly.
m. n. ny. o. ó. ő. ő. p. r. s. sz. t. ty. u. ú. ü. ű. v. z.
zs. (38).

Jegyzet. a) c. ch. q. w. x. y. idegen, meg nem honosított szavakban, 's a' ch. w. y. régi magyar nevekben használtak. De kíváncsú dolog, hogy az illy idegen nevek legalább zár alatt honi alakban, és ruházatban is mindenkor, kivált a' községhez intézett munkálatokban kitétetnének; így Pafus helyett, senki Pap-hust, Török helyett Tewrewket nem olvasna. Ezt javasolhatni leginkább újságíróinknak a' német, francia, és angol nevekre nézve.

b) Helyesen állatja a' m. t. Társaság helyes írás, 's szóragasztás' főbb szabályaiban, hogy őseink a' magyar hang' kitételével nem keveset bajlódtak; a' minek oka a' deák betűknek elfogadásában alapszik; mert hajdan elődiuknek minden nyelvükben előforduló hangnak kitételére tulajdon jelei voltak. Erről értekezett már Révai előtt is egy honi írónk (*Lásd Belii Dissertatio de Antiqua Litteratura Hunno-Scythica*): de fölfogván utóbb a' latin jeleket, 's eleve észrerevén a' fogatkozást, azonnal különféle módosításokkal kezdenék élni,

a' mint ezt a' régi kéziratok, és nyomtatmányok elégen túl is erősítik. Különösen legnagyobb nehezségre találának a' jelenkorban *cz, cs, gy, ly, ny, ty, sz, zs* összetett betűkkel kijelelni szokott hangoknak helyes kitételében, 's azért majd az egyes betűkre holmi jeleket tevének, majd melléjük *i*, majd *y* segédbetűt függesztének. Érzették ezt Laponn feleink is, mint Sajnovicsból kitűnik. (*Lásd Joannis Sajnovics Demonstratio idioma Hungarorum idem esse cum Laponum idiomate, pag 37. et seq.*) Nálunk végre maig a' fenn kitett kettős jelek győztek, de csak egyedül azért, mivel helyettők más jeleket fülvenni senkinek eszébe nem juta. Utat mutatott azomban Révai ebben is a' tekéletességre, mellyen a' miveltség' barátjának járnia kötelessége. Fognak ugyan találatni az öregebbek közt, kik a' tanulást megútván, illy ujítás ellen zugolódnak: de illyenek csak erősítik azon régi közmondatot: *Pudet ignorare senes, quod norunt juvenes.*

c) *Ds. dz.* nem tesznek különös hangot, 's eredeti magyar szóban elő sem jőnek, mert *dsida, findsa* idegenek; ezekben pedig: *lopó-dz-ik, fíj-ad-zik, gyep-ed-zik* 's a' t. mint a' *d*, mint *z.* külön hangzik; fölös volna tehát helyettők külön jellel élni.

2. §.

Betűk' osztályai.

A' betűk hangzók, vagy mássalhangzók. A' hangzók vastagok, vagy is mélyhangúak: *a, á, o, ó, u, ú*; és vékonyak, vagy is magashangúak: *e, é, ö, ő, ü, ű*; az *i*, és *í* betűk visítók, vagy is középhangúak.

Jegyzet. a) Az *é* betű nem visító természetére nézve, mert az illy szavak mind a' második osztályhoz tartoznak; az egy *czél* főnéven kívül, p. o. *méz, rész, szép, kép, lép, vég, nép, csép, mély, kény, fény, vén, vér, ész, ér, lét, tét, vét, ét, bér, tér,* 's a' t.

b) Az *e*, és némellyektől két ponttal megjelelni szokott *é* között tagadhatatlan ugyan a' különség, mert ez utóbbiknak hanga az *ö*-höz közelít; de ezt említeni elég, miatta a' nyelvtudományt nehezíteni szükségtelen.

A' mássalhangzók a' szájnak különös mozgásához képest:

- a) Nyelvetűk : d, l, n, t.
- b) Inybetűk : j, gy, ly, ny, ty.
- c) Ajkbetűk : b, f, m, p, v.
- d) Fogbetűk : cz, cs, s, sz, z, zs, mellyeket szí-
szegőknek is hívunk.
- e) Torok betűk : g, h, k.
- f) Ebhangú: r.

Jegyzet. A' hangzók' osztályaihoz képest a' szavak is három felekezetűek : a) *vastagok*, vagy is mélyhangúak; mellyekben egy a' mélyhangzók közül találtatik, p. o. fa, kapu, aczél, buzdít stb. b) *vékonyak*, vagy is magashangúak; mellyekben mind magashangzók vannak; p. o. kert, bürű, köd, kér' stb. c) *visítók*, vagy középhangúak, mellyekben csupán visító hangzók találtatnak, 's ezek közül némelleyek az első, mások a' második felekezetű szavakhoz szövetkeznek. A' mai közdivat szerint tudniillik az első osztályú szavakhoz tartoznak a' következő gyökérszavak :

Bír, bit, biz, czínez, csih, csill, csin, csiv, csík, dí (díj, div) fi, fir, fit, gyik, gyilk, hí (hiv, más a' hű, hüv) híd, híg, ip, i (isz), ij, ín, ír, kín, lik (lyuk), nyif, nyíl (nyil-ik), nyi-t, nyik, pír, rí (riv), sík, síp, sí (siv, sir); zsib, zshiv, zsír, szit, szí (sziv, más a' szű, szűv), szíj, til, vi (viv), vír, víg, vil, zsid. 46.

A' többi ellenben a' második osztályú szavakhoz szövetkezik.

3. §.

A' szóalkotás', és módosításnak hangrendbeli alapszabályai a' magánhangzókra nézve.

Minden szóalkotó, vagy módosító rag eredetileg értelmes szó, 's azért hajdan minden változás nélkül szövetkezett a' gyökérhez; utóbb azomban a' nyelvben uralkodó hangrend az értelmes ragszónak hangzóját kénye szerint változtatá, míg végre ezen változtatásban is bizonyos sinórmértéket követett, a' gyökér' minemű-

ségéhez alkalmazván a' változtatást. Ehhez képest a' mai napon uralkodó hangrend szerint a' következő alapszabályokat határozhatni meg:

I. Millyen felekezetű a' szó: olyan hangzóval járul hozzá az alkotó, vagy módosító rag; p. o. mozog, kopog, kert-et, had-at, rep-ed, hasad-ék-ot, híd-as, szűv-et, pir-os, kez-et stb. A' ragot vezérlő hangzó közönségesen a' végszótagnak hangzója; különösen az *ő*, vagy *ü* hangzói szótagok után a' végén, *ő* hangzóval függesztetik a' szovakhoz a' rag; p. o. öröm-öt, erős-öd-ik, tükr-ös; a' mi többnyire, de nem mindenkor történik; így p. o. a' szenvedő a' többesben mindenkor *at*, *et*, p. o. öröm-ök-et stb.

II. Az *a*, és *e* rövid hangzón végződő gyökérnek ezen hangai ékezet által mindannyiszor megékesülnek, vagy is hosszabbítatnak: valahányszor valamelly szóalkotó, vagy módosító raggal egybeszövetkeznek, (a' gyökér név alatt értek minden származékot is, mert a' hozzájáruló raghoz képest ez is gyökér) kivéven *ség*, *sze*, *kor*, *ként* (hasonlítórág), *kép* (képen), *i*, és *ít* ragokat; p. o. fá-nak, elmé-s, kedvé-be, várá-ba stb. Ezen szabály olly szovakra nézve, mellyek hangzón végződven, ismég hangzón kezdő raggal toldatnak meg, nyelvünk' azon keleti természetében alapszik, mellynél fogva semmi ki nem hagyathatik pótolék nélkül. Mivel pedig illy esetben hangugratás történik: (mellyről alább) azért szükséges lévén a' pótolék, ez ékezet által eszközöltetik. Más esetben hibás ugyan az említett hangokat megékeezni; de ezen hiba annyira elterjedett, hogy kiküszöbölni nyelvünk'ből lehetetlen.

III. Hangugratás történik:

^{a)} Mind azon szovakban, mellyek magánhangzóval végződven, mégis hangzóval kezdő raggal szövetkeznek; u. m. almá-t (alma-at helyett), büszké-bb (büszke-ebb), cseré-l, hazá-m (csere-el, haza-am), repké-l (repke-el) 's a' t. Ide azomban nem számláltathatnak az

ú, ű rag által származott nevek, mert az *ú, ű* alatt voltaképen *v* mássalhangzó rejtezik, vagy is nyugszik, 's azért hangugratást illy származékok nem szenvednek, p. o. dombor-*ú*-ak, gyönyörű-*ek*, nagylelkű-*en*, jószívű-*ek* stb. Szinte nem tartoznak ide az *i* által nemzett társnevek, mert az *i* rag alatt *j* mássalhangzó nyugszik, mint: buda-*i*-ak, pesti-*es*, uri-*as*, tel-*i*-*es* stb. Mindezeket azonban a' szokás, ámbár hibásan, egyéb nevek' rájárára huzta, valahányszor *et* szenvedő raggal toldja; p. o. budai-*t* (budai-at helyett), domború-*t* (domború-at), jószívű-*t* (jószívű-et) stb. Kivétel alá esnének még a' *nyi* ragú szovak is, mint: ölnyi-*ek*, lábnyi-*ak*, de ezek többnyire csak más társnevekkel kapcsolva változtatlanul divatoznak, p. o. hat ölnyi szélességű, két lábnyi hosszúságú, három arasznyi magasságú; egyedül annyi, ennyi használatnak: annyi-*an*, ennyi-*en*.

^{b)} Hangugratás történik közönségesen az *elem*, *eg*, *el*, *öz* által származott szovakban, és számos két rövid tagú, többnyire *og*, *ok*, *ol*, *om*, *or*, *eg*, *ek*, *er*, *öl*, *öm* végzetű nevekben; mellyek tudniillik véghangzójukat mindannyiszor kiugratják, valahányszor magánhangzón kezdő raggal szövetkeznek, 's velők egy szóba olvadnak, mint: védelm-*ez* (védelem-*ez*) kegyelm-*es* (kegyelem-*es*) hatalm-*as* (hatalom-*as*) csavarg-*ás* (csavarog-*ás*) könyörg-*és* (könyörög-*és*) szégyen-*l* (szégyen-*el*) aján-*l* (aján-*ol*) remény-*l* (remény-*el*) arány-*z* (arány-*oz*) czélz-*at* (czéloz-*at*) berk-*es* (berek-*es*) barm-*i* (barom-*i*) czukr-*os* (czukor-*os*) stb. Ez a' heber (zsidó) nyelvben igen gyakorta megesik.

^{c)} A' hasonlító *őb*, és szenvedő *et*: *l*, *ly*, *r*, *s*, *sz*, *z*, *zs*, betűvel végző nevekhez csatoltatván, hangzójukat többnyire elvetik; p. o. kancsal-*b* (kancsal-*ab* vagy nyomosban: kancsal-*abb* helyett) komoly-*b* (komoly-*abb*) édes-*b* (édes-*ebb*) komoly-*t* (komoly-*ot*) kopasz-*t* (kopasz-*at*) vitéz-*t*, asztal-*t*, sas-*t*, vadász-*t*, veszély-*t*, len-*t*, ember-*t*, vér-*t* stb.

IV. Hangközbevetés a' szó' felekezetéhez alkalmazva történik, ha a' mássalhangzóval végző gyökérhez ismég mássalhangzóval kezdő rag kapcsoltatik, mellynél fogva az összeütköző több mássalhangzó a' kimondást nehezítené; többnyire pedig *a*, *o*, vagy *e* rövid hangzók vettetnek közbe; u. m. tart-o-mány (tart-mány helyett) hagy-o-mány (hagy-mány) nyal-a-kod-ik (nyal-kod-ik) bölcs-e-ség (bölcs-ség) had-a-koz-ik (had-koz-ik helyett) stb.

V. Hangrövidítés azon egy, vagy két tagú szovakban, mellyeknek utolsó hangzójuk egyedül a' hangosb kimondásért hosszabbítatott meg, közönségesen mindannyiszor történik: valabányszor hozzájuk magánhangzón kezdő rag függed; u. m. kerék, kerek-es, levél, level-es, kéz, kez-es, tűz, tűz-es, szív, szív-es, ügy, ügy-es, fél, fel-es stb.

VI. A' következő ragok: *é*, *ért*, *ként*, *ék*, *né*, *ig*, *ik*, *képen* (kép), *ni*, *nyi*, *lék*, az előadott szabályokat csak annyiban követik; hogy az *a*, *e*, rövid hangzón végződőket megélesítik, és ha szükséges, a' hangközbevetést megszenvedik, magok azomban változatlanul maradnak, mint: fakad-ék, az-é, más-é, fá-é, sok-ért, tar-ta-lék, Pál-ként, más-ként, varró-né, Budá-ig, Pest-ig stb. Az *i*, *beli*, *évi*, és *kor* ragok pedig se nem változnak, sem a' gyökérben (ha kiveszem ezeket: erde-i, meze i, ide-i, esztende-i, valamint *ig* ragnál: ide-ig, esztende-ig) változást nem okoznak. Az *ít* rag végre nem élesít ugyan; hanem vagy hangzóját *j* betűre változtatja, (a' mi gyakran az *i* raggal is megtörténik, mint: tel-j-es, bel-j-ebb, föl-j-ebb) vagy pedig a' magánhangzón végződőknek véghangát kiugratja, mint: oha-jt (oha-ít) soha-jt (soha-ít) le-jt, (le-ít) sárg-ít, (sárga-ít) görb-ít (görbe-ít) szomor-ít (szomorú-ít) stb.

4. §.

A' szóalkotás, és módosításnak hangrendbeli alapszabályai a' mássalhangzókra nézve.

A) A' nyilván keleti természetű mássalhangzókra nézve különösen.

A' nyelvben uralkodó hangrend nem csak a' magán, hanem mássalhangzókra is kiterjeszté hatalmát; és ezekben is majd nyelvünk' keleti természetéhez, majd a' mássalhangzókna száj' mozgásától vett külön felekezeteikhez képest különféle változásokat tett, melyek a' nyelvvizsgálónak figyelmét megérdemlik.

Különféle változásokon mentek nyelvünkben keresztül a' *h*, *v*, és *j* betűk keleti természetök miatt.

I. A' *h* betű (melly a' keletieknek végezetes nyugvó *he*-nek neveztetik) elég sok szónak a' végén nálunk is nyugszik; azaz: nem hangzik, mint: juh (ih) éh, méh, düh, oláh, czéh, terh, enyh, keh (köh) koh, doh, moh, suh, lih, zuh, leh, roh, pih, páh, cseh, rüh stb. Továbbá hajdan a' *v* betűvel is fölcseréltetett, mint: kegyelmé-hel (kegyelmé-vel). *Lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §§. 66, 67, pag. 144—145.) Gyakran a' *j* betűvel még ma is, mint: fehér, fejr, zilah, zilaj. A' *h*, *v*, *j* betűnek azon tulajdonságát tudniillik, hogy egymással fölcseréltetnek, egyedül az arab nyelvből, különösen az általváltozás' szabályaiból (*Leges conversionis litterarum infirmarum: aleph, vau, jud*) érthetni. Végre a' *h* betű közbevető gyanánt is szolgál, és hangosbá teszi a' szót, mint: pes-h-ed (pes-ed) bűn-h-öd-ik (bűn-öd-ik) büsz-h-öd-ik (büsz-öd-ik) stb. Ide tartozik hely-h-ez, hely-ez helyett, ha csak *hoz* és hely-ből helyre-hoz helyett nincs egybe húzva, mint kár-hoz-tat.

II. A' *v* betű számos szovainkban *á*, *é*, *é*, *ő*, *ú*, *ü* hosszú hangzók alatt nyugodva rejtezik; mely azonnal szembetűnő lenne, ha az ilyen szovakat keleti ala-

kukba vissza helyheznénk, és keleti betűkkel íránk le. Honnan önként következik, hogy az illy alakú szovakban már bennök lévén a' *v* betű, azt közbevetőnek (Epenthetica, vel Euphonica) épen nem tarthatni, sőt szükséges elismérni, hogy valahányszor illyes szovakhoz hangzón kezdő ragot függesztünk, mindannyiszor az említett betűk alatt elrejtett nyugvó *v* szembetünő leszén, és hangzik. Nem is dicsérhetjük soha eléggel elődinknek ama' nagy figyelmességüket, hogy a' latin betűk, latin nyelv mellett sem feledék el magyar írásaikban azon minden keleti nyelvnek fő szabályát: „*nil esse abiiciendum, ni accedat supplementum*“ és ennél fogva az illy szovaknak véghangzóját annak jeléül, hogy valami kimaradt, meghosszabbíták, mint: hé (hev) lé (lev) hí (hiv) stb. Illyenek: rí, sí, szí, ví, dí, ó, hó, jó, kó, ló, ró, só, bő, szó, tó, ő, jő, kő, lő, nő, nyő, sző, tő, bú, fú, szú, fű, hű, mű, szű; a' mellyek mindannyian megrövidülnek, mihelyt az alattuk rejtező nyugvó *v* betű hangzik, mint: hev-es, lev-es, hiv-at, sziv-at, löv-et, növ-és, buv-ó, fuv-ó stb. Ide tartoznak azon *ú*, *ű* végezetű szovak is: mellyekről nyelvtanítóink állatják, hogy magánhangzón kezdő raggal szövetkezvén, végbetűjüket *v*-re változtatják; u. m. falú, hamú, hiú, szarú, tetű, darú, kedű (kedv) terű (terv) nyelő (nyelv) könyű (könyv) enyű (enyv) nedű (nedv) fenyű, odú, magú (magv) ötű, idű (idv, heber *idav*, arab *ada*) redű, elű (elv, a' régi *el*-ből, principium; lásd Révai *Antiquitates Litt. Hung.* §. 162. pag. 269) stb. Ezekben is tudniillik egy az *ú*, *ű* keleti *vau* betűvel (heber *vau* schurek) 's azért: nedű-es, vagy nedv-es, odú-as, vagy odv-as, daru-ak, vagy darv-ak stb. egyiránt helyes. Innen érthetjük még is azt, hogy az *ú*, *ű* ragú társnevek hangugratást nem szenvednek, mert ezek valóságos *v* mássalhangzó betű helyett nyugodva szolgálnak, mint keserű-es (keserv-es), sűrű-en (sűr-ven) terű-ed (terv-ed, ma terj-ed) fiú, fij-as, vagy ma

már fi-as. Innen érthetni végre, miért nem okoz az *ül*, *ül* szómódosító rag hangugratást, mert ebben az *ü*, *ü* alatt szinte *v* mássalhangzó létezik, mint: illendő-ül (illendő-vül) stb. *Lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §. 107. pag. 210—213.

Különös tulajdonsága továbbá ugyan ezen *v* betűnek az is, hogy:

a) A' *j* betűvel valamint hajdan, úgy ma is gyakran fölcseréltetik. Hogy hajdan a' *τ*, *j* helyett állott, kitetszik Révainkból; (*lásd Antiquitates Litt. Hungar.* §. 66. p. 144—145. §. 47. pag. 106. §. 107. pag. 210—213.) hogy pedig ma is sokszor egymás helyett állanak, kitűnik a' következőkből: díj (dí, vagy div) fuj (fú, vagy fuv) buj (bú, vagy buv) ríj (rí, vagy rív) stb. Így a' következő igéknél: lő, sző, nő, rí, sí, szí, ví, nyő, hí, fú, bú a' parancsoló módban a' nyugvó *v* betűt *je*-re nem helytelenül változtatják, mint: rij-j, löj-j, nőj-j, nyőj-j, víj-j, fuj-j, buj-j stb. e' helyett: riv-j, löv-j, növ-j, stb.; a' mi sem a' nyelvszokással, sem a' szónyomozattal nem ellenkezik. — De azokat sem kárhozzatjuk, vagy tán az együgyűség (egyszerűség, *semitica*) miatt velők kell tartanunk, kik a' *v* betűt a' parancsolóban hosszú hangzó alatt nyugosztják, 's egyenesen a' *j* parancsoló ragot a' hosszú hangzóhoz toldják, mint: lő-j, nő-j, rí-j, sí-j, ví-j, fő-j stb. A' mit azomban itt javasolhatni, az, hogy leghelyesben cselekszünk, ha a' nyugvó *v* betűt álmából fölébresztjük, vagy *j* betűre változtatjuk, mert ezen esetre az említett igék más igéktől semmi kivételt nem szenvednek, mint fuj vagy fuv, buj vagy buv, hiv, riv stb.

b) A' *v* betű a' *vá* változtató ragban (ez eredeti alakja, *lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §. 47. pag. 107. §. 66. pag. 144.) mely a' hangrend szerint *vé*-re is átváltozik, a' nevekhez mint módosító rag toldatván, azokba változat-értelmet olt, 's magát a' mássalhangzóval végző szovaknak végbetűjéhez alkalmazza; mint:

por-rá (por-vá) gaz-zá (gaz-vá) vér-ré (vér-vé) viz-zé (viz-vé) az-zá (az-vá) stb. Ha pedig a' szó két mássalhangzóval végződik, a' betűk' torlatának távoztatásáért, a' *v* betű egészen ki szokott a' mostani írók által hagyatni, p. o. bolond-á (bolond-dá helyett) stb.

^{c)} Ugyan a' *v* (a' heber, és arab *van* betűvel egy értelemben) *l* betűvel csatolva: *vel* (eredeti alaka, lásd Révai *Antiquitates Litt. Hung.* §§. 38. 39. pp. 97—100), melly a' hangrend szerint *val*-ra is átváltozik, segítő rag az említett *vá* változtató raggal egy huron pendül, mint az-zal (az-val) bot-tal (bot-val) kés-sel (kés-vel) rend-el (rend-vel) föld-el (föld-vel) stb.

^{d)} Még is a' *van* h (eber *haja*, aram *hva* igével egy, mellyről máshol többet), melly hangrend szerint *ven*-re is változik, midőn a' puszta hangokból egyszer történt hangzatot jelentő igéket alkot, magát a' gyökérnek végmássalhangzójához szabja, mint: rop-pan (rop-van) bicz-czen (bicz-ven) csat-tan (csat-van) 'stb.

^{e)} Végezetre *va*, *ve* egyedül az igehatározókban alkalmazza magát a' gyökérnek végmássalhangzójához, mint: ősz-sze, visz-sza, mesz-sze (ősz-ve, visz-va, mesz-ve helyett) 'stb.

III. A' *j* betű (keleti *jod*, vagy *jud*, *je*) nálunk is *i* hangzó alatt rejtezik gyakran, valamint minden keleti nyelvben. Így nyugszik, vagy mint *je* nem hangzik mindannyiszor, valahányszor általa a' főnevekből társneveket alkotunk; (a' heber nyelvben *chirek* nevű, és *i* hangot adó pont alatt, p. o. *Efreti*; de ez csak úgy tűnhetik szembe, ha heber betűkkel iratik) p. o. buda-i, pest-i, bel-i, föl-i, alatt-i, iránt-i, vár-i, stb. Ebből érthetni már, valljon miért nem szenvedik meg az illy társnevek a' hangugratást a' többesben? mert tudniillik csak *i* alá rejtett *j* mássalhangzóval végződik; p. o. buda-i-ak (nem buda-i-k) vári-ak stb. Nyugszik továbbá, vagy is *a*, *e* hang alatt rejtezik (a' heber nyelvben *czere* nevű két egyenes sorban álló pont alatt)

mint birtokos személyrag a' mássalhangzóval végző nevekben közönségesen; de nem mindenkor, mert némelyekben a' nyelvdívat hangoztatja, és egészen megtartja a' *ja*, *je* ragot; p. o. bőr-e (bőr-je helyett) szőr-e, tör-e, lov-a, tov-a, kalap-ja 'stb. Hajdan azonban a' mélyhangúakban mindenkor kitétetett, a' magashangúakban pedig *i* alá rejtezett, mint ez a' jelentő mód' jelen, és jövő idejének harmadik személyében a' határozott alakban ma is úgy divik; p. o. valamint az igékben így élünk vele: vág-ja, vár-ja, ver-i, üt-i, győz-i 'stb. szinte a' nevekben is így volt: gond-ja, hab-ja, dob-ja, bőr-i, szőr-i, töv-i; ezért ma is hallani a' pór' szájából: hegy-i-vel, töv-i-t 'stb. Ezeket azonban ma már a' régiségnek hagyhatjuk, 's az egyszerűség' szabályánál fogva tisztogassuk nyelvünket, mennyire szabad, a' kivételekből; éljünk, hol fült nem sért, csupán *a*, *e* személyraggal minden mássalhangzón végző neveinkben, mint: rag-a, zár-a, tár-a, nyom-a, hab-a 'stb.

Valamint a' *v*, úgy a' *j* betű is több változásokon mén keresztül nyelvünkben. Ugyanis:

a) Lány, és puha hangánál fogva minden sziszegő betűnek halálos ellensége; 's azért névmódosító személyrag a' sziszegőn végző nevekhez járulván, magát *a*, *e* hangzók alá rejt; az igékben pedig a' határozott alak' jelentő módjának jelen, és jövő idejében az egyes' harmadik, többesnek pedig mind a' három személyében a' mélyhangú gyökérnek végbetűjéhez alkalmazza magát; a' parancsoló módban pedig mind a' három alakban *e* sinormértéket követi; p. o. sas-a (sas-ja, vagy sas-sa helyett) dugasz-a, ács-a; vadász-sza, ráz-za, zuz-za, madarász-sz (madarász-j) zuz-zatok (zuz-játok) 'stb.

b) Mint a' parancsoló módnak tulajdonos raga rövid végszótagú, *t* betűvel végző igéknél, nem csak maga változik *s* betűre; hanem még a' törzsöknek vég-

betűjét is arra változtatja; p. o. ve-s-s (vet-j), sű-s-s, nyoma-s-s 'stb. Ha pedig a' törzsöknek *t* végbetűjét *s*, *sz* sziszegők előzik meg, a' *t* betűt kiugratja, maga pedig magát az említett sziszegőkhez alkalmazza; p. o. fogyaszt-sz (fogyaszt-j) fes-s (fest-j) 'stb. Ha tovább az ige törzsök *t* betűvel végződik, de végszótaga hosszú, a' *j* rag egyedül maga változik *s* betűre; p. o. tanít-s (tanít-j) taszít-s, ront-s, bont-s 'stb. Végezetre a' *j* betű a' vele egy felekezetű *gy* inybetűre változik a' parancsoló módban, és az *sz* sziszegőt kirugja mind azon ik-es igékben, mellyek *ed* rag által származnak, de úgy, hogy ezen raguk egyszersmind *sz* sziszegőre is változhatnak, 's így azon egy értelemben kétféleképen divatoznak; ide tartoznak a' következő igék is: lesz, tesz, vesz, visz, hisz, eszik, iszik (valóságos gyökeik: lé, té, vé, vi, hí, é, í) 's ezek közül az ik-telenek illy esetben véghangzójukat ékezet által megnyújtják annak jeléül, hogy egyik betűjük kimaradt, de csak a' második személyben, mivel egyébütt már más toldalék pótolja ki; p. o. alu-gy-ál, nyugo-gy-ál, szaporo-gy-ál, légy, tégy, végy, egy-él, így-ál 'stb. Véleményem szerint a' *d* ragú, 's *sz* sziszegővel változva használt igékre nézve legkívánatosb volna minden módosítást a' *d* ragú törzsöktől venni, mert így rendhagyóknak lenni megszűnnének.

°) Az *i* betű *j*-re változik (mert *i*, és *j* között keleti nyelvben nincs különség, a' *j* ha nyugszik *i*, melly, mihelyt hangzik, már ismét *j* betű) az *it* ragban, midőn néhány magánhangzón végző gyökekhez járúl; p. o. sú-jt (sú-ít) gyú-jt, gyű-jt, nyú-jt, oha-jt 'stb. Továbbá hangzik az *i* alatt nyugvó *j* a' következő társnevekben: föl-i, al-i, bel-i, kül-i, tel-i, le-i, ha hozzájuk magánhangzón kezdő rag szövetkezik; p. o. föl-j-ebb, al-j-as, bel-j-ebb, kül-j-ebb tel-j-ebb, tel-j-es 'stb.

d) Még is a' *j* betű *v*, és *h* betűvel hajdan gyakrabban, ma már ritkábban cseréltetik föl; p. o. fehér, fejár; buv-hat, buj-hat; fuv-hat, fuj-hat; jöv-el, jőj-el 'stb.

e) Végezetre a' nyugvó *j* vagy is *i* betű az idegen két mássalhangzón végző szovakat, eléjükbe vettetvén, meghonosítja; (lásd ezt a' keleti nyelvekre nézve *Nagy Joannis Gramm. in Parallelismo* p. 10) p. o. Ispotály (Hospitale) Iskola (Schola) Ispán, istráng 'stb. Kresznerics ezt az olasz nyelvben is föltalálta. Lásd *Szótárát* lap. XXXII. 5. szám alatt.

5. §.

A' szóalkotás, és módosításnak hangrendbeli alapszabályai a' mássalhangzókra nézve.

B.) Különösen a' szá' mozgásától vett külön osztályaikhoz képest.

A' nyelvben uralkodó hangrend a' szá' mozgására is különösen figyelmeztetvén, azon szerint a' mássalhangzókat hat külön felekezetre osztja, melyekhez képest a' szóalkotás, és módosításban többször változásokat okoz. Azért:

I. Ha *b* ajkbetű az *n* nyelvbetű mellé szövetkezik, mindannyiszor ez utóbbitat hasonhangú *m* ajkbetűvé változtatja, mint: azom-ban (azon-ban) külömben, külömb-ség.

II. Nem különben a' *t* nyelvbetű, valahányszor *m* ajkbetűvel egybe jó: mindannyiszor ez utóbbitat *n* hasonhangú nyelvbetűvé változtatja; mint: ron-t, bon-t, ön-t, on-t, hin-t, dön-t, szán-t, hán-t, in-t ezek helyett: rom-t, om-t, bom-t, öm-t 'stb. Fölös dolog azomban, és helytelen a' betűknek illy fölcserélgetése, ha azok egy felekezettűek; mint sziszegőt sziszegővel fölcserélni szükségtelen; p. o. igazság helyett: igas-ság, vi-

téz-ség (vítés-ség) gaz-ság (gas-ság) 'stb. Ugyanezen okból hiba a' *d* nyelvbetűnek *n* ugyan nyelvbetűvel való fölcserélése; p. o. an-ni (ad-ni helyett) táman-ni (támadni) 'stb. Ámbár néha a' könnyebb kimondás hatalmaskodik; p. o. ag-gat (ak-gat helyett) szag-gat (szak-gat) 'stb. Ide számlálhatjuk azon igéket is, melyekben nyugvó *v* rejtetik; ezek t. i. a' múlt időben álmából fölébresztett *v* betűjüket *t*-re változtatják, mint: jöt-t, löt-t, nöt-t, szöt-t 'stb. jöv-t, löv-t, növ-t, szöv-t helyett.

III. Az *n* betű az ohajtó, és határtalan módon a' törzsöknek sziszegő *sz* betűjét magához hasonlítja az előbbi szakasznak harmadik pontja alatt említett *d* ragú, 's *sz* sziszegővel változva használt igékben, mint: alun-nék (alusz-nék) cseleken-ni (cselekesz-ni) ven-ni, en-ni, in-ni 'stb.

IV. Ugyan magához hasonlítja ezen sziszegőt a' múlt időnek *t* raga is, mint vet-t (vesz-t) et-t, it-t, alut-t (alusz-t) cseleket-t 'stb.

V. Szinte ezen igék a' félmúlt időben sziszegőjüket *v* betűre változtatják, mint: lev-e (lesz-e) ev-ék, aluv-ék (alusz-ék) cselekev-ék 'stb. A' jövő időben pedig ezek: lesz, tesz, vesz, hisz, visz, eszik, iszik, vissza veszik régi gyökerüket; lé, té, vé, hí, ví, é, í, 's ehhez függeszték az *and*, *end* ragot; p. o. lé-end, vé-end. 'stb. De hajdan ezek is egy huron pendültek a' *d*, vagy *sz* raggal divatozó igékkal, és a' jövő időben sziszegőjüket mindenkor *v*-re változtaták; p. o. lev-end, tev-end, cselekvendem, nyugvandom 'stb. Végezetre ezen igék sziszegőjüket mindenkor *v* betűre változtatják, valahányszor hozzájuk hangzón kezdő rag függed; p. o. cselekv-ő, ev-ő, ivó, cselekev-és, aluv-ás, nyugov-ás 'stb.

VI. A' *d*, és *t* betű *gy*-vel gyakran fölcseréltetett; így lett az aram *ed*-ből *egy*; az arab *vōdj*-ből *vōgy*, heber *eda* és német *hausz*-ból *egy-ház*; *fed*-ből *fegy*, és *fegyelem* (disciplina); *szeligy*-ből *szelíd*; *friede*-ből

frígy; viszont: *de* a' régi *gye*-ből; *sőt*, *sög*-ből; *ismét*, *ismég*-ből 'stb. Lásd Révai *Antiquitates Litt. Hung.* §. 151. p. 278—280.

És ime ezek azon egyszerű szabályok (hogy Kresznerics' szavaival éljek) „mellyekre nem csak az általváltoztató ragok' építményét, hanem az egész nyelvnek alkotmányát is bizton bátran reájok építhetni; kivéven némelly törvényszegő szókat, mellyek minden nyelvben (bár melly mivelte legyen is az) találtatnak. Ha ezeken kívül pör támad, azt a' nyelvtudománynak ítélő székei elfogják végezni. Illyen ítélő székét Révaink négyet állított, úgymint: a' nyelvszokást (nyelvdivatot) nyelvhasznóságot, szónyomozatot, és széphangzatot (hangrendet). — Ezekhez még kettőt tesz Kresznerics, tudniillik: a' kimondás' könnyebbségét, és az értelmességet. Én azonban mind a' kettőt fölösnek találom. Az elsőt azért, mert ez már a' széphangzatban föltaláltatik: az utóbbit, mert erre szükségünk nincsen. Bajlódott tudniillik ezzel Beregszászink is, 's azon főneveknek megkülömböztetésére, mellyek mind igék is divatoznak, új, és a' Francziáknál szokásban lévő ékezetet (accent grave) ajánlott; p. o. él, èl, fél, fél, ég, èg, ér, èr, ért, èrt 'stb, a' mellyeknek pedig ékezetük nincsen, két fűgve csatolt vesszőt (accent circonflexe) mint: fagy, fáy, fal, fál, hal, hál, nyel, nyél, szeg, szég 'stb. De mindezen fáradozás hasztalan, mellyet a' latin nyelvben szükségtetlennek találtunk, noha Ablativusuk a' Dativussal többnyire megegyez, kivált a' többesben, p. o. mensis, asztaloknak, mensis, hónap; domino, a domino; sermonibus, a sermonibus 'stb. Ide tartoznak: acus, palus, ficus, tempora, tempus 'stb. Minden nyelvben megesik az, hogy egy alakú szavak különféle tekintet, és szempontra nézve különféle értelemmel bírnak: de ki győzne minden csekélységet bizonyos jellel megkülömböztetni? — És a' *föl*, *fel*ben áll-e az értelmesség' törvénye? Holott mint

fő, *fej*, úgy *föl*, *fel* is egyaránt jó. Vagy tán az ár-*a*, ár-*ja* szüli az értelmesség' törvényét? viz' árja meg lehetős; de bor-ár-*a*, vagy varga' ár-*a-e*? Csak az egybefüggés (contextus) tanítja. Így tehát az értelmesség' törvénye csupa szórszálhasogatás, melyet nyelvünkbe behozni épen olly nehéz, mint tebének szőret szálanként kitépni; nem is vesztegeten azért vele a' drága időt, és megjegyezvén még azt, hogy a' nyelvdivat több hosszú hangú szovainkat tótos *l* betűnek közbe vetésével az ékezettől megfosztotta, mint: a' régi: bódog, bót, fót, vót, (*hvo* aram ige tehát nem egy-*e* a' magyar *va-n* igével?) vó-*na*, ót, vőgy, tőgy, föld, hód, kodus, tőt, (tőcsér) őt 'stb. helyett ma ezeket használjuk: boldog, bolt, folt, volt, volna, olt, völgy, tölgy, föld, hold, koldus, tölt, ölt 'stb. (lásd Révai *Antiquitates Litt. Hung.* §. 151. p. 278—280) ezt, mondom, megjegyezvén, más szakaszt kezdek, mellyben vizsgálatom' rendszerét adom elő.

6. §.

Nyelvtudományi vizsgálatom' rendszere.

A' jelenkor' szelleme csak a' rendszeres munkát becsüli, és méltán, mert mindennek lelke a' rend. Minek okárt én is nyelvtudományi vizsgálatomban bizonyos rendszert tartván, azt két fő részre osztom; és az elsőben a' *szóalkotó*; a' másodikban a' *szómódosító* ragokat fejtegetem. Mivel pedig nyelvünkben minden mássalhangzó betű rag, kivéven az *f*, *gy*, *h* betűket (de ezek is keleti szemügyre véve ragok, mert a' *p*, és *f*, a' keleti nyelvekben ugyan egy betű; a' *gy* mint rag ma is divik e' szóban: ron-*gy*, rom-*gy* helyett romból, és tán a' porongyban is rag; *h* pedig közbevető a' könnyebb, és nyomosb kimondás' kedvéért, mint vérh-ed-ik, büsz-h-öd-ik 'stb.); azért a' *szóalkotó* ragokat betű rendszerint úgy adom elő vizsgálatom' első részé-

ben, hogy az első czikkelyben az *egyszerű*, és *homályosb értelmű*, a' második czikkelyben pedig *összetett*, és *világosb értelmű* ragokról szólok. A' *szómódosító* ragokról ismét két külön czikkelyben értekezem vizsgálatom' második részében; először tudniillik a' *név*-; másodsor *ige*-módosító ragokról. Végre mind a' két résznek előisméreteket függeszték elejébe, 's azokban munkálatom' értésére a' szükséges tárgyakat világosan terjeszttem elő.

EL S Ő R É S Z.

A' s z ó a l k o t ó R a g o k r ó l.

Előisméretek.

Minden szónak első, és kezdő taga gyökér, 's azért minden igazán magyar eredetű gyökér egytagú szó, mellyet, ha hozzája egy vagy több rag járúl, törzsöknek mondhatni; de ha illy törzsökből ismét új szovat alkotunk, már ismét gyökérnek mondhatni; — én azomban a' gyökér nevet a' szóalkotásnál, a' törzsök nevet a' szómódosításánál használok. — A' gyökérszó, ha magán véve is divatozik, *elő* gyökérnek neveztetik, ha pedig egyedül származékaiban él, *néma*, vagy *holt* gyökérnek mondatik; p. o. élő gyökerek ezek: fa, hal, ló, juh 'stb. holtak ezek: pér, ür (mellyeket Kisfaludy Károly az első Tihamérban, a' másikat vegyes költeményeiben, és vegyes kézírataiban életre támasztott) tan, vír, fak, sér, has, gyal 'stb. Vannak kiholt származékok is, mint: bujál, bölcsel, bővel, társal, hizel, gazdál 'stb. mellyek, úgy látszik, nyelvünk' azon szerencsétlen korában avultak el, midőn elődink a' szóvakat meghosszabítani szépnek tarták; akkor kezdének divatozni ezek is: szorgalmatos, kegyelmetes, kellemetes, alkalmas, figyelme'tes, irgalmas 'stb. szorgalmas, kegyelmes, kellemes, alkalmas, figyelmes,

irgalmas helyett. Vannak továbbá olyan gyökerek is, melyek nálunk elnémultak, de velünk atyafiságos keleti nyelvekben maig is élnek; p. o. rom, szor, rep, vír, mell (mell-ed) lep (lep-el) éd, dej, gáz, para, ver, idű, leped, ín, id (id-nap, innep, ha valakinek a' nyelvtermészete ellen magyarázni jobban nem tetszenék: ülnap, melly szinte olly helytelen, mint köt-jel, köt-szó, a' kötő jel, kötő szó helyett) felek (felek-ez-et) tám 'stb. Török nyelvel is számtalan közös gyökér szavaink vannak, mint: kücsük (kicsike) csok (sok) bá-zár (vásár) tűj (táj) gök (kék) sári (sárga) süpür (seprű) donuz, (disznó) kapú, kocsú (kocsi) kos, fene, tauk (tyuk, tik) deve (teve) balta, tarló, papucs, szakál, kalpag, ökor, kosár 'stb. Lásd Ignaz Ritter von Brenner-Gelsach gewidmete Türkische Grammatik; nevét a' szerzőnek nem tudom, 's azért ezentúl csak *Török Grammatika* név alatt hivatkozom rája.

Ezekből már kitűnik, hogy nyelvünkben a' szovak: ^{a)} Egy, és több tagúak; ^{b)} gyökérszovak, vagy származékok. A' rendesen csinált, módosított, és kötött szovakból beszéd támad. A' beszédnek ismét több részei különböztetnek meg. A' szóalkotásban különösen tudnunk illik: mi, és hányféle a' név? mi, és hányféle az ige? mi, és hányféle az igehatározó? Mert a' névmások, névhatározók, és részesülők szorosban a' szómódosításhoz tartoznak, és alkotásukra nézve többnyire az igehatározókkal egy huron pendülnek; vagy pedig a' beszéd' egyéb részeiből állottak össze; ezt kell a' kötőszókról is tartanunk, melyeket ma már újakat alkotni nem szoktunk; az indulatjelek végre többnyire természeti hangszülte egyes szovak. Lássuk azért a' tudandókat.

Név mindaz, a' mi bizonyos tárgyat, vagy annak tulajdonságát jelenti. És kétféle: ^{a)} *főnév*, vagy magában érthető, ^{b)} *melléknév*, vagy mássalérthető.

A' főnév ismét ^{a)} *személyes* (concretum) ^{b)} *elvont* (abstractum) ^{c)} *tulajdon* (proprium) ^{d)} *köz* (appellativum) ^{e)} és magában *sokaságot jelentő* (collectivum) ^{f)} *cselekvést* (activum) ^{g)} *szenvedést jelentő* (passivum absolutum).

A' melléknév ^{a)} *társnév* (stricte adiectivum) ^{b)} *számnév* (numerale).

Az ige cselekvést, lételt, vagy valamely állapotot, 's ennek módát, idejét, számát, és személyét jelenti. Közönségesen háromféle ^{a)} *cselekvő*, melly másra kiható cselekvést jelent; ^{b)} *szenvedő*, melly valami személynek, vagy dolognak szenvedésbeli állapotját jelenti; és ^{c)} *középrendű*, melly másra ki nem ható, hanem magában megmaradó külső, vagy belső cselekedetet, vagy állapotot fejez ki.

És e' három felekezetnek egyikéhez tartozik mindennemű ige, ámbár magában más határozottabb értelmet is foglalhat; mellynél fogva ismét több felekezetekre oszlanak az igék, u. m. ^{a)} *Tehetőkre*, és *tetethetőkre*; ^{b)} *cselekedtetők*, vagy is *miveltetők*re, és *miveltettetők*re; ^{c)} *viszontagos*, vagy is *társas igékre*; ^{d)} *magokban szenvedők*, vagy is *viszonyos igékre*; ^{e)} *kezdők*; ^{f)} *gyakorlatosokra*; ^{g)} *mivelődőkre*; ^{h)} *kicsinyezők*; ⁱ⁾ *kicsinyezve-gyakorlatosakra*.

Az igehatározó végre a' dolog, tárgy' állapot, és cselekedetnek mineműségét, rendét, mértékét, helyét, módját, 's más egyéb tulajdonságait, körülállását adja elő, 's intézi el. Ez is háromféle ^{a)} *helyet*, ^{b)} *időt*, ^{c)} *más különféle állapotot jelentő*.

És ime ezeket akartam előre megjegyezni. Lássuk már most a' szóalkotó ragokat.

I. C z i k k e l y.

Az egyszerű, és homályosb értelmű szóalkotó Ragokról.

1. §. B.

Ab régi rag, mellyel új szovakat ma nem igen alkotunk, átváltozik a' hangrend szerint *eb*, és *öb*-re is, hangugratást is gyakran szenved, értelme homályos; a' mennyire a' nyelvhasonlóságból érthetjük, kicsinyező értelmet rejt magában, és közönségesen főneveket, többnyire elévült gyökerekből nemz, mint: has-ab (melly az arab nyelvben illy értelemben, és hangzatban divik) a' régi *has*, elévült gyökérből, honnan: has-ít, has-ad 'stb.; nyal-ab, a' *nyal* Lapponoknál szinte, mint nálunk élő gyökérből (*Lásd Sajnovics Demonstratio idiomata Hung. et Lapp. idem esse. pag. 28*) parányi kötetet, kis rakást jelent, innen a' közmondat: csak egy nyala-bot ada lovának, melly alig verte el nyálát; egy nyalábnyi széna. Ter-eb a' tér-ből (honnan tereb-es, terebély) kasz-ab, sar-ab, darab (ez tán egy a' heber *tarup* igével: *in partes secuit, scidit*) gör-öb. Ide tartoznak még a' következő pusztá hangból származtak: döröm-b, dorom-b, zúr-b, böm-b, bölöm-b, tom-b, tur-b 'stb. mellyek egyedül származékaikban élnek: dörömb-öl, zúrb-ol, tomb-ol, bölömb-öl 'stb. Ide számlálhatjuk tán ezeket is: dom-b, gom-b (gom-oly) czom-b.

2. §. Cz.

Cze, melly *cza*-ra is átváltozik, és gyakran véghangzóját elveti, vagy előszökteti; homályos értelmű ugyan magában, de származékaiból könnyen érthetjük, hogy a' gyökérbe, mellyhez járúl, kicsinyező értelmet olt; igékhez ritkábban ragad; leginkább kedveli a' tulajdon neveket; p. o. habar-cz, hur-cz, har-cz, bon-cz (bom-cz) kar-cz, gömb-öcz, gomb-ócz, kup-acz, lap-ocz,

lap-icz (lapocz-ka) kemen-cze, kelep-cze, kap-cza, dur-cza (latin (*dur-usból*) köpű-cze, kupi-cza, út-cza (heber *chucz*), pi-czi, tubi-cza, galamb-icza, Na-cza, Panczi, Man-czi, Ju-czi, Gyuri-cza 'stb. Ujabbak ezek, és személyes köznevek: suhan-cz, véden-cz (használta őket Kisfaludy Károly a' Csalódásokban) kegyen-cz, ujon-cz, külön-cz, virgon-cz, ifjan-cz, lafan-cz, fürgen-cz 'stb.

3. §. Cs.

Ez ugyan olly természetű rag, mint *cze*, de hosszú *ó*, *ő* hangzóval is toldatik, és gyakrabban az igékhez mint *cze*; p. o. Kőv-ecs, ur-acs, kov-acs, pip-acs, lyuk-acs (lik-acs) rip-acs, al-acs (al-acs-ony) gub-acs, tan-ács, kar-cs (kar-csó, kar-csú) kény-cs (kincs) szem-cse, tó-csa, leány-csa, Jan-csi, Mil-csi, 'Ter-csa. Igékből: dug-acs, fuv-acs, forg-ács, (farag-acs) ken-őcs, szí-ács, habar-cs, lappan-cs, vakar-cs, teker-cs, foga-cs, kíván-cs (kíván-csi) hág-csó, lép-cső. Ide tartoznak a' következő személyes köznevek: bak-ács, kov-ács (koh-ács, kod-ács) tak-ács, ha csak ezek az *ács* főnévvel nem tétettek össze, mint a' latin *faber-ferrarius*, *rhe-darius*, *murarius* stb.

4. §. D.

Ed ragnak más értelme vagyon, midőn fő, más, midőn melléknevet, más, midőn igéket alkot.

I. Az *ed* ragnak, mint főnevet alkotónak régiségét elégen túl kimutatják a' helységeknek nevei, mellyekhez olly gyakran, és pedig többnyire hangugratást szenvedve, ragadott, hogy azok' tulajdonos ragának méltán mondhatjuk; p. o. Bő-d, Borsó-d, Csalá-d, Csaná-d, Egy-ed, Erdő-d, Palá-d (arab *Balad* tartományt közösen jelent) Füg-ed, Für-ed, Falu-d, Farkas-d, Görbe-d, Györ-ed, Him-od, Ikmán-d, Kál-d, Kakas-d, Lud-ad, Menyő-d, Nádas-d, Ondó-d, Ölv-ed, Pázmán-d, Szeged,

Román-d, Sáros-d, Tömör-d, Tyuk-od, Vár-ad, Vársár-d, Záhrá-d 'stb. Ma azomban nyelvünkben főneveket nem teremt, de hajdan másnemű főneveket is készített, mellyek közül némelleyek ma is élnek, mások pedig egyedül származékaikban virágzanak; p. o. beszé-d (vagy a' görög *βαζω*, *loquor* igéből, vagy, a' mi hihetőbb, a' persa *besze* gyökérből, Zent-a'beszta; szent beszéd) hó-d a' hó persa gyökérből, azért vég-hó, December, hó-nap, dies, tempus lunae; mert nap hajdan annyit tett általában, mint idő; a' mit érthetni azokból, mellyeket Fő Tisztelendő Vass mond: „*Cursus lunae dedit occasionem mensibus. Unde etiam Aegidius in Breviario Chronolog. Part. Gen. l. 1. c. 5. q. 1. observat: in omnibus fere lingvis mensis a' luna nomen habet suum. Ipsum vocabulum mensis Cicero de natura Deorum l. 2. c. 27. a cursibus lunae derivat, eo, quod iidem mensa spatia conficiant.* „(*Lásd Vass Introductio in Hist. Eccl. pag. 92*). Ide' toldom még a' német *monat*-ot mon-d-ból, görög *mynos*, francia *mois*, így hó-hód.

Elnémúltak ellenben, és elévültek ezek: hi-d, hü-d (hideg) pen-d, csör-d, csön-d, moz-d, gur-d, gör-d, kon-d, stb. mellyek csak származékaikban élnek: moz-d-ít, csön-d-ít gör-d-ít stb. Illyen csen-d is, mellyet új életre hoztak a' mostani írók csend-esség helyett. Seg-éd a' sege régi gyökérből, innen seg-ít, segé-ly stb.

II. Midőn az *ed* rag társnevekhez járúl, hangugratva függed hozzájuk, és értelmüket kicsinyíti, p. o. édes-d, szilár-d, apró-d, gyengé-d, csalár-d, (mor-d, zor-d) könnyű-d, hosszú-d (rom-d, ron-da) Az *s* ragú társnevekhez *i* hangzóval *di* kapcsoltatik; p. o. ok-os-di, katoná-s-di, részeges-di, tolvajos-di 'stb. Végre a' rendes, és tört számnevek a' sarkalatosakból, *ed*, *öd*, *od*, *ad* által lesznek, 's az előbbieik *ik*-kel is megtoldatnak, az utóbbiak alatt pedig mindenkor *fél*, vagy

rész főnevek értetődnek; p. o. hatod-ik, heted-ik, hatod-rész, heted-fél, 'stb.

III. *Ed*, melly *ad*, *od*, *öd*-re is átváltozik, a' kö-zéprendű igéknek tulajdonos raguk; értelme homályos, a' nyelvhasonlóság azomban mutatja, hogy a' gyökérbe különféle értelmet olt, és részint ik-es, részint ik-te-len igéket alkot.

A) Ik-es igéket képez:

a) Magokban megmaradó, és másra ki nem ható cselekvést jelentő igéket nemz a' fő, és társnevekből közönségesen, mellyek ezen ragukat egyszersmind *sz* sziszegőre átváltoztathatják, 's azon egy értelemben kétféleképen divatoznak; p. o. ülep-ed-ik (ülep-esz-ik) alap-od-ik (alap-osz-ik) eskü-d-ik (eskü-sz-ik) beteg-ed-ik, beteg-esz-ik) stb. Illyenek lesznek a' következők-ből: elég, hideg, meleg, részeg, öreg, fejr, fanyar, szapora, komor, dudorú, domború, jámbor, kemény; de már ezek, és minden társnevekből származók kezdő értelemmel birnak: fejr-ed-ik (fejr-esz-ik) fejr len-ni kezd) stb. Illyen igék lesznek, de ritkábban, más cselekvő igékből is, mint; kavár-od-ik, zavar-od-ik, csavar-od-ik, hever-ed-ik 'stb. Nemelley főnevekből származottak a' *h* betűt is közbevetik, hogy a' szó hangosb legyen; p. o. dög-h-öd-ik, seb-h-ed-ik stb.

b) Középrendű ik-es igéket alkot *m* ragú, többnyire elnémult főnevekből, mint: futam-od-ik, csuszam-od-ik, folyam-od-ik, csillám-od-ik, hüllem-ed-ik, iram-od-ik, félem-ed-ik, vetem-ed-ik, ficzam-od-ik, élem-ed-ik stb. De ezek már, valamint az alább következők sem használatnak *sz* raggal.

c) Az *as* ragú társnevekből ik-es kezdő igéket képez, mint: ágas-od-ik, cserepes-ed-ik, csínos-od-ik, csontos-od-ik, csöcsös-öd-ik, csendes-ed-ik, odvas-od-ik, dohos-od-ik, dühös-öd-ik, egyenes-ed-ik, erdős-öd-ik, eszes-ed-ik, fagyas-od-ik, fás-od-ik, fényes-ed-ik, fjas-od-ik, gyomos-od-ik, hegyes-ed-ik, hüves-ed-

ik, idős-öd-ik, mérges-ed-ik, piros-od-ik, ránczas-od-ik, redves-ed-ik, sikos-od-ik, iszapos-od-ik 'stb. Számláld ide ezeket: gonosz-od-ik, igaz-od-ik, egész-ed-ik, mos-dik, für-dik, 'stb.

a) Szinte ik-es kezdő igéket alkot a' hasonlítókból (jobban kitüntetők, mint hasonlítók) mint: nagyobb-od-ik, kisebb-ed-ik, nehezb-ed-ik, öregeb-ed-ik stb.

e) Minden igéből ód-ik, őd-ik által magokban szenvedő, vagy is viszonyos ik-es igék válhatnak; de nem a' cselekedtető, és cselekedtethető igékből; lásd *Révai Antiquitates Litt. Hung.* §. 143. p. 269. p. o. ver-őd-ik, illet-őd-ik, bajl-ód-ik, sinl-őd-ik 'stb. Könnyebb ezeket egyenesen a' részesülőkből d-nek hozzájuk függesztésével származtatni: kalló-dik, bajló-dik, fosztó-dik, fujtó-dik stb.

B.) Az előbbi A alatt előadott eseteken kívül mindenkor ik-telen igék lesznek ezen rag által, mellyek ismét olly különös hajlékonysággal birnak, hogy midőn t rag által mivelőkké válnak, d ragokat sz sziszegővé változtatják; az illy igék szinte mind középrendűek. Származnak pedig majd főnevekből, mint: ár-ad, er-ed, lyuk-ad, terjed (terű-ed, terv-ed helyett) rag-ad, horg-ad, roh-ad, szár-ad, hír-ed, szak-ad stb.; majd társnevekből, p. o. görb-ed, híg-ad, víg-ad, sík-ad, ébr-ed 'stb. majd más igékből: p. o. dug-ad, dül-ed, fogy-ad, forr-ad, fül-ad, gyúl-ad, izz-ad (izz-ik a' Heber, és Araboknál szinte élő gyökér, valamint forr is) csügg-ed stb. de leginkább elnémult gyökökből, mint ap-ad, ak-ad, bigy-ed, dag-ad, duzz-ad, hal-ad, herv-ad (török nyelvben *berbud*) vír-ad (heber *or*, *vir*) rek-ed, mer-ed, sorú-ad (sorv-ad) tám-ad (arab *tám*) pöff-ed, puff-ad stb. Mivelőkké így lesznek: áraszt, fogyaszt, akaszt, apaszt, halaszt, mereszt, támaszt stb.

Ezen raghoz tartoznak végezetre: csipke-d, kapka-d, röpke-d, köpke-d, mellyek *ka*, *ke* kicsinyező

ragú nevekből lettek. Fölfogta továbbá, és mind mive-
lőket hordozza a' nyelvdivat ezeket: eng-ed, fog-ad,
holott a' nyelvhasonlóság' utmutatása szerint mivelőkké
csak így lesznek: fog-aszt, engeszt (honnan: engeszt-
tel) de ki kelhet ma már a' hatalmaskodó szokás ellen?

5. §. G.

Valamint az *ed*, úgy az *eg* ragnak is értelme ma-
gában homályos; de a' nyelvhasonlóság mutatja, hogy
az igékben mindenkor gyakorlatos értelemmel bír.
Egyébaránt:

I. Mint névalkotó rag *ag*, *eg*-re változik, néha pe-
dig ékezet által meg is élesül; közönségesen főnevek-
ből, gyakran elévült gyökerekből csinál főneveket
ritkábban igékből: általa új szavakat ma már nem igen
alkotunk; p. o. gomboly-ag, ür-ag, lov-ag, bal-og, jo-g,
gyal-og (*gyal* persa, és arab nyelvben él, *ivit*) rét-ag,
vil-ág (vil-ik a' görög *cosmos* analogiájára) vir-ág, fu-
vat-ag, sivat-ag, haz-ug, renget-ag, szőny-ag (szöv-ény-
eg-ből egybe húzva) fér-ag, hevet-ag, vizsket-ag, szőr-
nyet-ag, pöfet-ag, föl-leg, (föl-leveg) lepel-ag (lepl-ag)
maszal-ag (masz-lag) iszal-ag, asz-ag, töm-ag, von-ag,
lapony-ag, lenget-ag, csügget-ag 'stb. Ide tartozik:
gyen-ge, zsenge egy értelmű a' török *zseng*, német
jung, franczia *jenne* (zsön) szóval, melly a' latin nyelv-
ben a' *iun-iör*ban létezik, ha az *iör* ragot elvetjük. Ide
tartoznak még: hi-d-ag (hű-d-ag) rid-ag, id-ag stb.

II. Mint igealkotó az *eg*, *og*, *ög* gyakorlatos értel-
mű középrendű igéknek tulajdon raguk, és a' puszta han-
gokhoz függedvén, többször történt hangot jelentő igé-
ket származtat; p. o. bicz-ag, bill-ag, csatt-og, patt-og,
csöp-ög, kon-og, zör-ög, dör-ög, moz-og stb. Ezekből
van ige által egyszer, és nem többször történt hangot
jelentők, ezekből ismét *t* rag által mivelők lesznek.
Ellenben az *eg* ragúakból *at*, *et* által cselekvők, *tat*
tet által cselekedtetők válnak; de mindezekről máshol

többet. Végre az *eg* rag még azon különös tulajdonsággal is bír, hogy *n* lágyító közbevető betűt is vesz magához, mint: *zsib-o-n-g*, *bus-o-n-g*, *ker-e-n-g*, *zaj-o-n-g*, *tol-o-n-g*, *teker-e-n-g*, *szor-o-n-g* (*szor* Hebereknél él) *bor-o-n-g* 'stb. Hogy itt az *n* csupa lágyító, és *ong* nem külön rag, nem kételkedik az, ki tudja, hogy az illy ragú igék *n* közbevető nélkül is divatoznak, p. o. *durr-og*, *vill-og*, *bor-og*, *teker-eg*, *zsib-og*, *ker-eg*, *zaj-og*, *boly-og*, *bus-og*, *duzz-og* 'stb.

6. §. I.

Az *i* rag (melly magában nyugvó *j* mássalhangzó, és *a'* keletieknek szinte velünk egy értelmű rag, lásd *Gramm. Joannis Nagy in Parall.* §. 4. p. 16) leginkább *a'* helységek' neveikhez járúl, és szinte annyit tesz mint: *beli*, vagy *való*, mint: *bécs-i*, *buda-i*, stb. 's mivel *beli*, vagy *való* értelmet rejt magában, azért ma már minden különtség nélkül szövetkezik *a'* főnevekhez, és belső tulajdonságot, valóságot jelentő társneveket alkot, mint: *kert-i*, *rét-i* (annyi mint: *kert-beli*, *rét-beli*, vagy *kert-ből*, *rét-ből való*.) Sőt *a'* *való* izetlen körülíró szónak gyakori előjöttét elhárítani akarván, ma már minden értelmes utóljárához, vagy is névhatározóhoz is toldatik, mint: *föl-i*, *fölött-i*, *íránt-i*, szerintű. stb. Némelly újabb írók helytelenül függesztik azt *a'* ma már magán nem élő utóljárókhoz, p. o. *ról-i*, *től-i*, *a'* *ról-től való helyett* 'stb.

7. §. K.

Ek, *ok*, *ök*, néha *ók*, *ák* névalkotó homályos rag, mely hajdan többnyire főnevekhez, ritkábban igékhez ragadván, főneveket származtatott, ma már kevesb számmal termi az új szavakat; régi származékok p. o. ezek: *suly-ok*, *ét-ek*, *vét-ek*, *birt-ok*, *ker-ek*, *tel-ek*, *köly-ök*, *tör-ek*, *át-ok*, *pof-ók*, *fon-ák*, *tud-ák*, *ful-*

ák (ful-ánk) stb. Ide tartozik zsizs-ik, egy a' heber *zsizs* szóval.

II. Szapora ellenben ma a' *ka*, *ke* kicsinyező rag, melly a' török nyelvben is föltaláltatik, (lásd az említett *Török Grammatikát* p. 20) sőt mint Beregszászi állatja, (*l. Dissertatio Philologica de vocabulorum derivatione, et formatione* p. 74) a' persa, és tót nyelvben is megvagyon; mint fő, mint társnevekkel szövetkezik, és kicsinyezett értelmet olt a' gyökerbe; p. o. csir-ke, bőr-ke (nép' szájában: bűr-ke) madár-ka, kicsi-ke, kövér-ke, tű-ke, sós-ka, bűz-ke, stb. Gyakran a' keresztnevekbe általa kicsinyezett értelem oltatik, mint: Jud-ka, Pal-kó, Fer-kó, Áni-kó, Rez-ka, Rozi-ka, Náni-ka 'stb. — Sőt még olly erő is rejtezik benne, hogy igékhez, vagy elévült gyökökhez járúlván, azokból kicsinyezett értelmű főneveket terem, mint: csusz-ka, lep-ke, csip-ke, röp-ke, vés-ke, túr-ka, tar-ka, búj-ka, mász-ka, bar-ka, nyal-ka, köp-ke 'stb.

III. *Ék* változatlan rag, értelme homályos, de a' nyelvhasznossága szerint csak elvont neveket alkot; nevekből ritkábban, mint: nyomor-ék, vid-ék, táj-ék, körny-ék, nehez-ék, mellék 'stb. De annál gyakrabban igékből, és pedig cselekvők, vagy középrendűekből; p. o. marad-ék, érz-ék, fakad-ék, emel-ék (emlék) hasad-ék, fest-ék, fenyít-ék, ért-ék, fogyat-ék, nyomat-ék (nyomtat-ék) ját-ék, term-ék, ragaszt-ék, akad-ék, akaszt-ék (milly külön értelműek ezek: ragad-ék, ragaszt-ék; akad-ék, akaszt-ék?) stb. Ide tartoznak a' következők is: apról-ék, fagyal-ék, morzsol-ék, ázal-ék, főzel-ék, toldal-ék, mellyek *l* ragú igékből lettek egyenesen, nem *lék*, hanem *ék* által. Nem is lehet ellenvetni, hogy illy *l* ragú igék nincsenek divatban, mert semmi nemű raggal származott igékből annyi el nem évült, mint az *l* ragú igékből, de erről alább.

IV. *Ik* valóságos névmás; (lásd ennek bővebbi fejtegetését Révai után *in Gramm. Joannis Nagy Parall.*

§. 8. pag. 19) ez a) mint nyomosító, és különböztető rag járúl a' kitüntető (comparativus) nevekhez, és a' rendes számnevekhez; p. o. nagyobb-ik, szebb-ik, harmad-ik, ötöd-ik 'stb. b) A' szenvedő igéknek tulajdonos raguk, mellyeket miveltetőkhez függedvén, bőven terem, mint: irat-ik, olvastat-ik, szerettet-ik 'stb. Sőt némi mivelőkből egyszerre szenvedőket nemz, mint: tör-ik, hall-ik, old-ik, tel-ik, ell-ik 'stb. (lásd Révai *Antiquitates Litt. Hung.* §. 139. p. 162—263) — Bélyeges raga továbbá a' kezdő, viszonyos, és társas igéknek; mellyet sok más középrendű igék is megkívának. — Rejtezik végre benne olly erő is, hogy néhány nevekből egyenesen középrendű igéket alkot; p. o. hugy-ik, vil-ik, híz-ik, biz-ik, fáz-ik, kop-ik, szők-ik, ugor-ik (ugr-ik) div-ik, lak-ik, ív-ik 'stb.

8. §. L.

I. *El*, *al* névalkotó homályos értelmű, melly az elvont értelmű, *at*, *et* ragú főnevekből ugyan ismét elvont azon egy értelmű főneveket nem annyira alkot, mint hosszabbít egy fölös szótaggal; mint: tét-el, lét-el, ét-el, it-al, hivat-al, jövet-el, menet-el, hit-el 'stb. Ide tartoznak: bé-l (be-el), kű-l, kí-l, tó-l, ró-l, fő-l, fe-l (fő-öl, fe-el) ből (be-öl) 'stb. Továbbá: öb-öl (heberül *ubal*) köb-öl (deák *cub-us-ból*) viad-al, diad-al, fiat-al (vij-adal, dij-adal, fij-atal) 'stb.

II. *Ál*, *él* szinte homályos értelmű rag, melly igékből származtat főneveket, mint: föld-él, fon-ál, hal-ál, köt-él 'stb. Ezen két rag ma már nem igen hoz létre új szavakat.

III. *El* igealkotó, melly *ol*, *öl*-re is a' hangrend szerint átváltozik, majd *ik-es*, majd *ik-telen* igéket a' következő szabályok szerint alkot:

a) A' hangzón végző részint élő, részint elévült gyökerekből *ik-telen* középrendű igéket csinál, és hangát ezen esetben elveti, mint ezekből: gyú, fű, fő,

nő, gyű, sű, hű, szű, dű, dő, fű, fé, dú, sző, vá, ború, derű 'stb. lészen: gyú-l, fű-l, fő-l, nő-l, gyű-l, sű-l, hű-l, szű-l, dű-l, dő-l, fű-l, fé-l, dú-l, sző-l, (jól szől a' fonál) vá-l, ború-l, derű-l 'stb.

b) A' fő, és társnevekből cselekvő ik-telen igéket alkot; a' hangrend' szabályit, és a' gyökérnek értelmét hiven megtartja; p. o. gáz-ol (heber gáz) szól (Kisfaludy Károly *szov-all* igét pro *declamare* használta) beszé-l, kapá-l, kaszá-l, csodá-l, elmé-l, vissza-l, művel (miv-el), patkó-l, szapú-l, köpű-l, sajná-l, harcz-ol, hurcz-ol, béké-l, nyerge-l, szégyen-l (szégyen-el) aján-l (aján-ol) remény-l, gyakor-l, nehez-el (nehezt-el) hazudt-ol, drág-ál, keves-el, kor-ál, jov-al, jövőnd-el, sok-al, rövid-el. Ezek közül sokan csak a' határozott alakban használtatnak, mellyekben némelyek a ragot fölösen szokták megkettőztetni, és Kresznerics-csel *all-ja*, *ell-i* ragot a' *Semiotica* ellen inkább képeznek, vigyázatlanul követvén a' hibás nyelvdívatot, mint a' nyelv' természetéből következtethetnének. Helytelenül kapta fel a' nyelvszokás engeszt-el, vigaszt-al hosszabított igéket is; mert engeszt, vigaszt, tapaszt, magaszt már úgy is cselekvők, de e' hibát ma már jobbítani nehéz.

c) Ugyan ezen rag ik-es középrendű igéket szűl a' főnevekből, mellyek magokban megmaradó, és másra kinem ható cselekvést jelentenek, mint: zaj-l-ik, por-l-ik, haj-l-ik, fej-l-ik, pár-l-ik (pál-l-ik) osz-l-ik, fes-l-ik, kín-l-ik, sín-l-ik, háram-l-ik, baj-lik, vilám-l-ik, csillám-l-ik, sikam-l-ik, hajnal-l-ik, stb. mellyeket *ik* nélkül használni helytelenség, mint: por-ol, fes-el, osz-ol 'stb. rosszul használtatnak. Ide tartoznak: om-l-ik, rom-l-ik, bom-l-ik, döm-l-i-k, öm-l-ik, hám-l-ik, him-l-ik, im-l-ik, szám-l-ik stb. mellyek *t* raggal szövetkezvén mivelőkké lesznek, és *m* betűjüket *n*, *t*-vel hason ajkú betűre változtatják, p. o. on-t, ron-t, bon-t 'stb.

d) ik-es igéket alkot a' szint jelentő társnevekből, melyek *kezdő*, vagy *látzó* értelmet az *el* ragnak megkettőztetése által jelentenek, mint: sárga-ll-ik, kék-ell-ik, fejr-ell-ik, zöld-ell-ik, feketé-ll-ik, piros-oll-ik, szürké-ll-ik 'stb. De egyszerűen így is divatoznak: fejr-l-ik, piros-l-ik, veres-l-ik 'stb.

IV. *Úl*, *ül* igealkotó (mert mint névmódosítóról máshol szólok) magokban mivelődő középrendű igéket szül

a) *d* végzetű elnémult gyökerekből, mint: bód-úl, buzd-úl, lód-úl, kond-úl, csönd-ül, pend-ül, mozd-úl, ind-úl, ford-úl, széd-ül, zend-ül, csöd-ül 'stb.

b) más elévült főnevekből is, mint: rém-ül, tan-ül, gyarap-ül, vír-ül, pír-ül, gyógy-ül, ür-ül, fesz-ül, ker-ül, hár-ül 'stb.

c) mindennemű, de kivált *as* ragú társnevekből, és a' kitüntetőkből (ex Comparativis) p. o. szép-ül, kék-ül, bus-ül, görb-ül, csuny-ül, jov-ül, csendes-ül, lapos-ül (nem lap-ül) üres-ül, nedves-ül, nagyobb-ül, kisebb-ül, könnyebb-ül, nehezb-ül, öregb-ül, 'stb. Nagy tehát a' különség a' joval és jovul, öreg-el és öreg-ül; kicsinyel és kicsiny-ül 'stb. közt.

V. *Ól*, *öl*, és *úl*, *ül* igehatározókat alkotó régi ragok, és külön értelemmel bírnak, mert az *ól*, *öl* végűek ezen kérdésre: *honnan?* Az *úl*, *ül* végűek pedig erre: *hol?* felelnek: p. o. al-ól, al-ül, fel-ól, fel-ül, föl-ül, föl-öl, hát-ül, hát-ól, meg-öl, mell-öl; más tudniillik hát-ül fekszik, más hától hozta elő, a' mit a' nyelvszokás ma már *ról*, *röl* raggal toldva így ejt: hátólról hozta elő, ámbár elég ez: hát-ól hozta elő. H-lyenek: bel-ül, bel-öl (belül-em, *intimum mei*, belől-em, *ex intimo mei*) elül, elől, túl, tól, rúl,ról, tavul, tavol 'stb. Egyébaránt *ül*, *ül* közönségesen fő, vagy társnevekből alkot igehatározókat, mint: ember-ül, rút-ül, rosz-ül, gonosz-ül 'stb. ámbár ezeket is a' névmódosításhoz számlálhatni.

Észrevétel. Azon igék közül, mellyek *el* rag által származnak, számtalan származékok elnémultak, és ma csak más raggal szövetségbe divatoznak, mint: elmé-l, veté-l, vitá-l, (vita, vete) bujá-l, kurvá-l, hiz-el, bölcs-el, parázná-l, les-el, buzgó-l, erő-l, ti-lal, álm-él, tek-él (tekél-et) rész-el, szerencsé-l, szük-öl, gazdá-l stb. Ezek ma többnyire így használtatnak: elmél-ked-ik, lesel-ked-ik, részel-tet, szerencsél-tet 'stb. Honnan méltán gyaníthatjuk, hogy az *alom*, *elem* ragúak is *am*, *em* által egyenesen igékből származtak, szinte úgy, mint: fél-em, él-em 'stb. figyel-em, sugal-om, kegyel-em, kérel-em, hatal-om, tilal-om, (e' rút bűn nemedet kezdettől nyomja, nyugodni, 's boldogságnak folyvást örvendni *tilalja* Guzmics Isidor Pannonia' századjaiban 10—11 lap) irgal-om 'stb. Az illy elnémult igékből némellyeket a' jelenkor már életre támasztott, mint figyel, tilal, elmél, sugal 'stb.

9. §. *LY*.

Ály, *ély*, néha *oly*, *öly* homályos értelmű rag a' főnevekből kicsinyezett, az igékből elvont értelmű főneveket alkot, mint nevekből: gömb-öly, gomb-oly, hömp-öly, hom-ály, lapály, dag-ály, szug-oly, cseg-ely, szesz-ély, erd-ély, tám-oly, seg-ély, gyám-oly, rög-öly, szem-ély, sereg-ély, tereb-ély 'stb. Igékből: fog-oly, oszt-ály, szab-ály, rejt-ély, akad-ály, ragad-ály, asz-ály, vesz-ély, szeg-ély 'stb. Az idegen neveket is megmagyarosítja, mint: barbély, (franczia *barbier*) krist-ály, kast-ély, fort-ély, krist-ély, fust-ély (fustis) pendely, pintely, erkély. Ide tartozik: ereklye, (reliquiae).

10. §. *M*.

Em, *am*, *om*, *öm* az elnémult főneveket új életre támasztja; az igékből pedig főneveket alkot; p. o. ör-öm (ür-öm tán a' német *Bermuth*-ból, mal-om, latin *mola*, német *Mühl*) kör-öm, vid-ám, ver-em (heber *vor*) csill-ám, bizodal-om, víjadal-om, díjadal-om, el-em (el, *principium*; apud orientales *Deus-ceu principium*

omnium rerum) álom (heber *chalom*) 'stb. Igékből: csusz-am, foly-am, érd-em (érd-ik) vagy-om, fut-am, él-em, kell-em (kell-ik, kell-ő) hull-am, fájdalom, tilal-om, sugal-om, figyel-em, hall-am, vall-am, tud-am, lát-am, ficz-am, ir-am, huz-om, hisz-em (egy huzom-ban, azon hiszem-ben volt). Elnémultak ezek: vet-em, sik-am, fog-am, hár-am, szól-am 'stb. és csak származékaikban élnek, mint: sikam-lik, háram-lik, vetemedik, iramodik 'stb. Ide tartozik vér-em, honnan vérm-es.

11. §. N.

En, an, on, ön igehatározó rag, melly az arab és török nyelvben is föltaláltatik (lásd az említett *Török Grammatikát* pag. 70) módot jelentő, 's e' kérdésre: *hogyan?* felelő igehatározókat képez társnevekből, és részesülőkből; p. o. kedves-en, rég-en, ig-en (*ig* az *ig-aznak* is gyökere, 's azért *jog*, vagy *ig* egyet jelent, tehát ha elmellőzőm is, hogy *Recht*, *le droit* (droa) is elősegítheti a' *jo-g* jó-ból származott nevet, már maga magában *ju-t* kifejezi) bátr-an, rögt-ön, nőtt-ön, irvá-n, kérvé-n, sűrű-en (sürven, mint bőven) hiú-n, 'stb. Főnevekből azomban csak ritkán, és többnyire elnémultakból; mint: rég-en, kor-án, szük-en (szükös-en helyett) költs-ön, stb. Nem tartoznak ide ezek: be-nn fő-nn, fe-nn, le-nn, kü-nn 'stb. mellyek *onnu, ennu, önn* helyrag által alkottattak, és e' kérdésre: hol? mi-nn? felelnek. Külömbözik még is ettől az *an, en* többes rag, melly az aram nyelvben mindenütt, nálunk pedig csak a' számnevekben divatozik (*l. Gramm. Joannis Nagy in Parall. §. 6. pag. 18*) p. o. hárm-an, négy-en, százan (persa *szád*) ezer-en (*hezar* persa) het-en (*heft* persa, *l. az említett Török Grammatikát* pag. 22) annyi-an, mennyi-en, hány-an 'stb.

Az *n* betű végezetre toldalék gyanánt is szolgál néha, mint: jö-n, lesz-en, visz-en 'stb. a' fél mult idő-

ben: ví-n, tű-n, lő-n, hí-n, vő-n 'stb. vive, teve, leve, hive helyett 'stb.

12. §. NY.

A' részint élő, részint elnémult főnevekből, leginkább pedig igékből *any*, *eny*, *ány*, *ény*, néha *öny*, *ony* homályos értelmű rag, nyelvhasnolóság szerint elvont értelmű főneveket képez; p. o. hev-*eny*, kör-*öny* (kör-ny) hars-*ány*, ármány (arimah) köm-*ény* (heber *kamon*) törv-*ény* (heber *törah*) márv-*ány* (persa *ma-rah*) sov-*any*, por-*any* (hangosban: por-h-*any*) tak-*ony* (lapon tat, tat-*ony*; Révai *Antiquitates* pag. 83) lap-*ony*, lep-*ény*, lep-*eny* (lapony-ag, lepeny-eg) példá-*ny*, er-*ény*, erő-*ny* (erény, mint erdély) rőd-*öny* 'stb. *öny* ragúak ezek a' helységek' nevei: Bő-*ny*, Sző-*ny*, Bőd-*öny*, Bök-*öny*, Bör-*öny*, Böh-*öny* (Bő-hony) Csöt-*öny*, Csöp-*öny*, Döb-*öny*, Döj-*öny* 'stb. korá-*ny*, assz-*ony* (*ischa* heber, *ansza* arab) ar-*any* (aur-um) tor-*ony* (turr-is) vír-*ány*, cser-*ény*, horg-*ony* 'stb. Igékből: foly-*ány*, vág-*ány*, lel-*ény*, lep-*ény*, köt-*ény* (*ketonet* heber) söv-*ény* (tán egy a' szöv-*ény* szóval) növ-*ény*, lé-*ny* (lő-*ny* semmi esetre nem helyes, mert ha a' nyelvhasnolóság ellen félmúlt lőn-ből származtatom is, még a' leve-ből csak leve-vény, és egybe huzva lény lészen, lőn-ből pedig *y* által soha nevet nem alkotunk, mert *y* betű nyelvünkben voltaképen nincs) — Továbbá valamint *d*, úgy *eny* rag is a' helységek' neveiben igen gyakran előfordúl; p. o. Ab-*ony*, Ad-*ony*, Ap-*ony*, At-*ány*, Ad-*ány*, Bak-*ony*, Bar-*any* (Bor-*anya*) Báb-*ony*, Beles-*ény*, Csab-*ány*, Csák-*ány*, Dor-*ány*, Dom-*ony*, Ercs-*ény*, Foks-*ány*, Góg-*ány*, Het-*ény*, Szécs-*eny*, Eberg-*ény*, Hars-*ány*, Lad-*ány*, Iv-*ány*, Sur-*ány*, Kelecs-*ény*, Om-*ány*, Vezek-*ény*, Zsad-*ány* 'stb. Tán, mivel a' keletiek a' városokat anyának szokták nevezni, vagy le-*ány*-nak; l. Jahn *Archaeologia Antiquit. Hebraicarum*.

Ony, eny társnév-alkotó magában homályos rag, melly az *ék* ragú elvont nevekből társneveket képez, és annak értelmét oltja a' gyökérbe, mellyhez függed, hogy az könnyen, vagy hamar történik, mint: düledék-eny, töredék-eny, termék-eny, hajlék-ony, feledék-eny stb. Az új írók azomban ma már *ékony, ékeny* öszszetett raggal élnek az illy nemű társneveket egyenesen igékből alkotván; helyesen-e, nem tudom; de hogy igéből soha társnevet nem szoktunk alkotni, azt a' nyelvhasonlóság tanítja.

Végre megjegyzem itt: hogy biz-ony, alacs-ony, által-ány stb. főnevek inkább, mint társnevek; mert bizony-os, által-ány-os ezek a' melléknevek.

13. §. P.

Ap, ep, homályos értelmű rag, úgy látszik, hogy ez ap-ad igének gyökerével egy; részint nevekből, részint igékből alkot főneveket, mint: al-ap, ker-ep, köz-ep, csill-ap, térd-ep, ül-ep, isz-ap, tel-ep, áll-ap, kel-ep stb.

14. §. R.

Ár, ér névalkotó rag, valamint a' persa, német, sőt deák nyelvben is (mur-ár-ius, rhed-ár-ius, ferr-ár-ius, Bind-er, Schloß-er stb.) úgy szinte nálunk is személyes főneveket alkot, mint: kád-ár, baj-ár (régí szó baj-nok) vez-ér, mesz-ár, kulcs-ár, csal-ár, buv-ár, tim-ár, husz-ár, csisz-ár, bujt-ár, kaszn-ár, csapl-ár (csapol-ár) csapod-ár, fellajt-ár (Berreiter, tán helyesb volna: előhajt-ár). Nem tar-toznak ide: kop-ár, foly-ár, ócs-ár (ócsú-ár) sziv-ár-vány (ezt azon balvélemény szülhette, mellynél fogva hitték a' tudatlanok, hogy az-árt, a' vizet föl szíja, azért sziv-árványnak nevezték) kend-er stb.

Ar, er ör, néha *ér* homályos értelmű rag, többnyire néma gyökerekből alkot cselekvő igéket, mint: hab-ar, zav-ar (zaj-ar helyett) kav-ar, kés-ér, dics-ér, kap-ar (heber. *kaphar*) kot-or (heber. *kotor*) gyöt-ör, tip-or, vak-ar, igé-r, facs-ar, had-ar stb.

15. §. S.

I. *As, és*, magában homályos értelmű névalkotó rag (főltaláltatik a' török nyelvben, így a' többször említett Grammatikának 18-dik lapán olvasom: *Der Name, welcher die Handlung eines Gegenstandes bezeichnet, wird gebildet durch Hinzufügung des ſ, s, oder ſe, is, ys, us, z. B. sewis (szeretés) stb. a' nyelvhasznosság' utmutatása szerint minden nemű, még középrendű igékből is a' hangrendnek alapszabályait hiven követvén cselekvést jelentő főneveket alkot, és illy nevek annyira előnték a' deáknak követése mellett honi nyelvünket, hogy velők gyakran, midőn *t* ragú elvont nevet kellene használnunk, akkor is helytelenül, és hibásan élünk; ilyenek p. o. ad-ás, vev-és, aluv-ás, nyugov-ás, tanácskoz-ás, hat-ás, verhet-és, üthet-és, adhat-ás stb.*

II. *As, es, os, ős* homályos értelmű rag (mellyet Révai az arab *zu*, praeditus társnévvel egynek tart, lásd *Antiquit. Litt. Hung.* §. 101. p. 198—199. vagy tán inkább egy a' keleti *jesch*, deák *es*, német *ist* igével, és mint rag, valamivel bírót, *aliquid habens, possidens* jelent) minden nemű főnevekből ugyan, de különösen az *em, et, ség* raguakból, ugyan ezen főneveknek tulajdonságát jelentő társneveket képez, mint: nedű-es (nedv-es, habens humorem, est illi humor, humore praeditus est) kedű-es (kedv-es) bú-s, gond-os, becs-es, keserű-es, (keserv-es) figyelm-es, kegyelm-es, hatalm-as, félelm-es, bánat-os, nyeret-es (nyert-es) nemzetes, élet-es (élt-es) drágalat-os, tudat-os, adat-os, járat-os (járt-os) tisztelet-es, csodálat-os, természet-es, ahí-

tat-os, (ájt-at-os, á-ít-at-os helyett) bámúlat-os, bizat-os (bizt-os) tekintet-es, állat-os, állhat-at-os, végezet-es stb.

b) Különösen a' társnevekből olly társneveket alkot, mellyek valamelly tulajdonságot nem egészen, hanem csak bizonyos részben, kicsinyezve lágyított értelemmel jelentenek; p. o. kék-es (tehát nem egészen kék, hanem csak kék-sége van) fejr-es, sárgás, sötét-es, zöld-es, szőkés, lágy-as, drágás, beteg-es, boldond-os, szent-es stb. Illyen alakú társnevek válnak a' részesülőkből is, mellyek gyakran köz főnevek helyett is használtatnak; p. o. tudós, kapós, ugrós, szopós, nyúlós, *szédelg-ős, szivós, kerengős, állandós, csiklándós, ficzkandós stb. Illyenek ezek is: magyaros, német-es, úri-as, bécsi-es stb. (habens habitudinem Hungarorum, Germanorum, Dominorum, Viennensium etc).

c) Ezen rag által lesznek illy nemű számnevek is; egy-es, tiz-es, száz-as, ezer-es, husz-as stb.

d) Végre ezen rag által alkottatnak számtalan műveseknek, tiszteteknek, mesterembereknek személyes köznevei, tudnillik azon fő tárgyat jelentő nevekhez járulván, mellyekkel az illy személyek bánnak, foglalatoskodnak; p. o. kalap-os, vám-os, erdő-s, kocsis, csikós, üveg-es, asztal-os, kaszás, borjú-s, tehen-es, kárpít-os, gulás, keztyű-s, bolt-os, orv-os, ezred-es, harminczad-os stb.

III. *Só, ső* némi igehatározókból olly társneveket alkot, mellyek elejébe *leg* tétetvén azonnal superlatívussá válnak, mint: el-ső, föl-ső, túl-só, bel-ső, kül-ső, al-só, hátul-só, vég-ső, szél-ső, innen-ső stb.

IV. *Ast, est a' va, ve* ragú állapot' jegyzőkből, gyakran más nevekből is módot jelentő igehatározókat képez, mint: bizvá-st, nézvé-st, fogvá-st, nyugvá-st, lépvé-st (lép-ést) kép-est, öröm-est, oldal-ast, látam-ást, stb.

Jegyzet. Némellyek *as*, *es os* által igéket is alkotnak, mint: rep-es, fut-os, tap-os, foly-os; de ezek követésre nem méltó, valóban szükségtelen szülemények.

16. §. SZ.

Asz, *esz* névalkotó homályos értelmű rag, mely majd élő, majd néma gyökerekből főneveket származtat; p. o. dug-asz, vál-asz, rag-asz, kap-asz, ak-asz, rug-asz, eresz, rek-esz, tám-asz, szak-asz, dül-esz, tap-asz, pan-asz, foh-ász stb. Ide számláltatnak: dob-asz, (jól lakott, vagy nagy hasú, kövér ember) csik-asz, (nyul-ánk) stb.

Ász, *ész* igealkotó homályos értelmű rag, mely különösen magára vonja a' nyelvvizsgálónak figyelmét, és pedig annyival is inkább, hogy próba kőre tehesse t. i. valljon nyelv-ész *philologus* helyett használható szó-e? — Ámbár homályos értelmű rag az *ász* *ész*, nyelvünk' hasonlósága még is oda vezet, hol Révai járt, hogy tudnillik látható tárgyat jelentő főnevekhez adatván, azokkal bánó, azokra gondot viselő személyes közneveket alkot. — Ezen észrevétel még mindazáltal nem fejt meg ime' kérdést: valljon honnan eredhetett az, hogy illy származatú nevek egyszer'smind igék? Illy nehezség mellett sokaig töprenkedvén, végre a' keleti nyelvekhez folyamodám világosító fáklyáért, melyet tán elfogadhatónak ítélend a' tudós Társaság. Állatásom tehát az *ász*, *ész* ragról a' következő:

*) Hogy egyedül látható tárgyat jelentő főnevekből, (és soha igékből) származtat ik-telen cselekvő igéket, a' mellyek a' személy által bizonyos látható tárggyal való bánást, arra való gondviselést, és vele foglalatoskodást jelentenek: p. o. agar-ász, bány-ász, ág-ász (széphangzat szerint ág-ész) bogar-ász, ad-ász, bagly-ász, csekly-ész, cserk-ész, csig-ász, madar-ász, csik-ász, eb-ész, eger-ész, galamb-ász, gyöngy-ész,

hal-ász, fá-ész. (fá-ász) hangy-ász, köv-ész, rév-ész, méh-ész, fűv-ész, fűr-ész, lov-ász, nyúl-ász, rák-ész, (rák-ász) récz-ész, sólym-ász, fetv-ész, tev-ész, tyuk-ász, nyűv-ész, vad-ász, epr-ész, hern-yász stb.

^{b)} Az illy igék egyszer'smind köznevek, de illy alakban nem egyebek, mint kurtított részesülők; p. o. vad-ász (vad-ász-ó helyett) nyűv-ész (nyűv-ész-ő) stb. Ez nyelvünk' keleti természetében alapszik, mert illy nemű kurtítások az araboknál különösen divatoznak; de erre nem megvető okot ad az, hogy: vadász-ó, révész-ő, egerész-ő stb. részesülőket egész alakukban mint a' pór' szájában, mint az íróknál igen ritkán hallani, vagy olvasni. Honnan kitetszik, hogy hang-ász, ügy-ész (ügyvéd helyett) nyelv-ész (philologus helyett, de nyelves helyett sem) helytelenek, mert hang, ügy, és *nyelv* nem láthatók; — helytelenek: ir-ász, költ-ész, löv-ész, mert igéhez *ász*, *ész* rag nem függed; nem lehet ellenvetés gyanánt fölhozni ezeket: bám-ász, mer-ész, fűr-ész, hadar-ász, fűtör-ész, mert *bám* név, valamint fűrge, vagy fűrke is név, merész-ik ige, melly hihetőleg a' *meri* keleti szóból származott; — azután egykétszó olly sok ellen nem szűl nyelvhasznóságot. — Innen érthetni tovább, milly szörnyű szülemények ezek? *nyelvész-et*, *hangász-at*; valljon ige-e *hangász*, *nyelvész*? — nem; — már pedig *at*, *et* csak igéből képez elvont főneveket; 's azért helyesek ezek: vadász-at, fűvész-et, nyúlász-at, madarász-at stb. — Vannak azomban némellyek a' kurtított részesülők közt, mellyeket a' hatalmaskodó nyelvdivat ma már mint igéket magokban nem használ, hanem *ked-ik* raggal szövetkezve; p. o. kertész-ked-ik, kan-ász-kod-ik, tyukász-kod-ik stb.

Sza, *sze*, úgy látszik, magában gyorsító, vagy nyomosító értelmet rejt, mint mond-sza, ad-sza; a' mi csak a' köz nyelvdivatban uralkodik, íróknál ritkábban; vagyon még két származéka: *no-sza*, *ne-sze*.

17. §. T.

At, et névalkotó rag, melly az *ás, és* raggal épen ellentételben áll; mert a' melly igékből ez cselekvő, amaz szenvedő, vagy is elvont, független neveket (substantiva absoluta) képez, mellyek hajdan, míg elődink nyelvünket deák rámlára annyira nem csigázták, gyakrabban előjöttek (*l. Révai Antiquitates Litt. Hung. §. 101. pag. 197 — 199*); mostani íróink azomban ezeket, mint kívánatos, ismét új divatba hozzák. Illyenek: tapasztal-at, jár-at, men-et, kel-et, feszül-et, biz-at, mond-at (de nem mondol-at, sem arczul-at, mert mondol, arczal ige nincs) fordul-at, indul-at, jöv-et, tev-et, (té-t) hivet (hít) levet (lét) tür-et, fuv-at, nyil-at, gyúl-at, lát-at (egy lát-atra megismért) ül-et, kezd-et, ad-at, borúl-at stb. — Az illy főnevekből *as* által valamivel bíró: ellenben *lan* rag által ugyan attól megfosztott értelmű társnevek válnak; p. o. csodálat-os, fordulat-os, hasonlat-os, gyalázat-os, foganat-os stb. fosztott, vagy tagadó értelműek, háladat-lan, kellett-len, főzet-len, hallat-lan, látat-lan, szövet-len, szünet-len, felelet-len, növet-len (nőt, növet helyett, és innen nőt-len; mint hit-len, ét-len, ít-lan, tét-len stb.) fütet-len, turat-lan, tapasztalat-lan, szántat-lan, hivat-lan, töltet-len stb. Helyes tehát a' *hatat-lan* is, mert valamint helyes: *hat-ás*, úgy helyes: *hat-at* is, mellyből leszen *hat-at-lan* (impenetrabilis); *het-és*, *het-et-len* hangrend szerint a' származékokban, 's azért valamint helyesek ezek: hal-hat-at-lan, tel-het-et-len stb.; úgy ellenben helytelenek ezek: lehet-len, csal-hat-lan, hal-hat-lan stb.

At, et cselekvő, vagy cselekedtető ige alkotó (*ít-ről* mint világos értelmű, *tat-tet-ről* mint összes tettről a' második czikkelyben) minden középrendű igékből, mellyekhez járul, cselekvőket, cselekvőből pedig cselekedtetőket alkot, 's azért, ha *t* betű, mint

rag valamely igében föltaláltatik, tagadhatatlan, hogy cselekvő, vagy cselekedtető ige; hangát, kivált *l*, *m*, *n* végzetű igékhez szövetkezvén, igen gyakran kiugratja, az *ed* ragú ik-telen igéknek pedig *d* betűjüket is kiugratja maga hangával együtt, vagy is *sz* betűre változtatja; p. o. pattan-t, csetten-t, bon-t, terem-t, bán-t, apasz-t (apad) epesz-t, köpesz-t, ad-at, ír-at, fog-at, hord-at, ver-et, köt-et, főz-et, ropog-at, kopog-at stb.

Ta, *te*, vagy egyes *t* igehatározókat alkot, mint: gyakor-ta, százszor-ta, szín-te, hajdan-t, régent, kin-t, ben-t, alan-t, fön-t, fen-t, ujon-t, uj-dont stb.

18. §. TY.

Tyú, *tyű* homályos értelmű névalkotó rag; főneveket majd nevekből, majd igékből csinál melyek többnyire hangot adó, lóggó, vagy függő eszközt, vagy testi ruházatot jelentenek; p. o. sark-an-tyú, kösz-ön-tyű, pattan-tyú, csenget-tyű, töpör-tyű, kézen-tyű (kez-tyű) tyú-tyú (a' természeti hangból, mint pin-tyű, és kicsinyezve: pin-tyű-ke) függet-tyű, leppen-tyű stb. Ujabbak: mely-en-tyű, fej-en-tyű, derek-an-tyú, hű-tyű (Kazinczy használta) fogon-tyú, kelen-tyű stb. Helyesek-e? — ? —

19. §. V.

I. *Ú*, *ű* rag (melly alatt, mint máshol megmutattam, *v* betű nyugszik) többnyire néma gyökerekből nemz főneveket, mint: tan-ú, gyür-ű, lap-ú, háború (bucs-ú, bocsa, bócsa) csöp-ű (stup-a) esk-ű, bor-ú, der-ű, becs-ű, ár-ú, gyep-ű, gyűsz-ű, ür-ű, söpr-ű stb.

II. *Ú*, *ű* társnévalkotó rag, magában homályos, minéműséget jelentő társneveket alkot, melyek azonban mindenkör a' minéműséget meghatározó társnevek' társaságában szoktak megjelenni; p. o. arany száj-ú,

két láb-ú, nagy esz-ű, szép lelk-ű stb. Vannak azomban magokban megállhatók is, mellyek néma főnevekből származnak (ezeket a' mostani írók új életre hozni törnek) mint: dombor-ú, szomor-ú, keser-ű, gömböly-ű, gyönyör-ű, nyomor-ú, sovany-ú stb.

20. §. Z.

Az, ez, és zi homályos értelmű névalkotó rag; tudtomra ezeket hozta létre: szű-z (szúl) tű-z, fű-z, ig-az, (ig-tat helyes, de ik-tat is jó, melly annyit tesz, mint ik-ez, vagy ék-ez, belé ik-tat-ja, ik-ezi) lak-zi, ját-zi, ezt ma ját-szi-nak írjuk.

Öz, (az öz-ön főnévnek hihetőleg gyökere) oz, ez homályos értelmű igealkotó rag; Révai által is megjegyzett nyelvhasonlóságból annyi még is bizonyos, hogy gyakorlatos értelmet rejt magában. (*Lásd Antiquitates Litt. Hung.* §. 99. p. 106) Erről tudnunk kell, hogy:

a) Az igékből gyakorlatos értelmű igéket, közép-rendűeket, vagy cselekvőket, ik-eseket, vagy ik-teleneket alkot, mint a' millyen a' törszök-ige, mellyhez járúl; p. o. önt-öz, hord-oz, kiált-oz, köt-öz, old-oz, told-oz, szakad-oz, marad-oz, ingad-oz, akad-oz, apad-oz, árad-oz, áld-oz, borzad-oz, hasad-oz, reped-ez, hervad-oz, fonnyad-oz, csikland-oz-ik, álmad-oz-ik, hazud-oz-ik, ficzkánd-oz-ik, hugy-qz-ik stb.

b) Nevekből cselekvő ik-telen igéket alkot, mellyek szinte gyakorlatos értelmet rejtenek magokban, és a' gyökének értelmét hiven megtartják, úgymint a' cselekvésnek eszközét; p. o.

aczel-oz.	álm-oz.	ágy-az.	árnyék-oz.
aj-az.	angyal-oz.	álgyú-z.	bál-oz.
ajándék-oz.	arany-oz.	áll-az.	békó-z.
alá-z.	arány-oz.	apró-z.	bélyeg-ez.

bilincs-ez.	bizony-oz.	bibor-oz.	bog-oz.
boglár-oz.	bogrétá-z.	bor-oz.	bors-oz.
bot-oz.	bólt-oz.	bög-öz.	betű-z.
bugyolá-z.	buká-z.	bundá-z.	bub-oz.
bugá-z.	bütü-z.	czél-oz.	cziczomá-z.
czím-ez.	czitorá-z.	czukr-oz.	csatá-z.
cser-ez.	cserep-ez.	csigá-z.	csomó-z.
csuklyá-z.	csunyá-z.	darab-oz.	dárdá-z.
dereglyé-z.	deszká-z.	disznó-z.	dögöny-öz.
duská-z.	dűl-öz.	egy-ez.	eper-ez.
ernyő-z.	ezüst-öz.	éj-ez.	ék-ez.
ér-ez.	fal-az.	fej-ez.	fel-ez.
föl-öz.	férj-ez.	főveny-ez.	füst-öz.
ganaj-oz.	gaz-oz.	gyertyá-z.	gyom-oz.
gyöm-öz.	gyémánt-oz.	gyűrű-z.	hab-oz.
hajó-z.	határ-oz.	háj-az.	háló-z.
hám-oz.	hegy-ez.	hely-ez.	him-ez.
ideg-ez.	irány-oz.	igé-z.	jegy-ez.
jel-ez.	jeg-ez.	kalán-oz.	káposztá-z.
kedv-ez.	kenyer-ez.	kettő-z.	koszorú-z.
kölcsön-öz.	kömény-ez.	könnyű-ez.	köv-ez.

'stb. 100, melyből a' nyelvhasznosság már eléggé kitűnik.

°) Ha pedig ugyan ezen rag által olly igéket alkotunk, melyek magokban maradó, és másra nem ható cselekvést jelentenek, *ik*-kel megtoldatnak; p. o. vér-z-ik, hab-z-ik, por-z-ik, raj-z-ik, csillag-z-ik, dob-z-ik, faj-z-ik, bimbó-z-ik, virág-z-ik 'stb. 'S ezek középrendűek, különböznek a' cselekvőktől: vér-ez, hab-oz, faj-oz, raj-oz, por-oz, virág-oz 'stb. Az illy *ik*-es igék tudniillik, valamint az / ragú *ik*-esek is többnyire személytelen igék helyett használatnak, mint: havaz-ik, eső-z-ik, csillám-lik, villám-lik 'stb.

21. §. Zs.

Zsi névalkotó ragnak csak két származéka ismértetes előtttem, mint: kap-zsi, leb-zsi; ha csak ide nem számlálhatjuk a' következőket: tör-zs, hor-zs, pör-zs, mor-zs, dör-zs, honnan: tör-zs-öl, morzs-ol, horzs-ol, pörzs-öl, dörzs-öl 'stb.

Ezek az egyszerű, homályosb értelmű ragok.

II. C z i k k e l y.

Az összetett, vagy világosb értelmű szóalkotó Ragokról.

1. §.

Bál, beli.

Bál; *ba*, és *el* ragból tétetett össze; tudtomra csak négy kicsinyezett értelmű gyakorlatos igét hozott létre: nyír-bál, kia-bál, csó-bál, ló-bál.

Beli, ma is élő, *bél*, és *i* ragból álló társnév, főnevekből belső tulajdonságot, minéműséget jelentő társneveket képez; maga mindenkor változatlan marad, és a' gyökérben, mellyhez járúl, sem okoz változást; p. o. ház-beli, kert-beli, láb-beli, vár-beli 'stb. Illyén természetű rag az *évi* is, melly a' rendes számokból időt, esztendő-t jelentő társneveket csinál, mint: harmad-évi, negyed-évi, ötöd-évi 'stb.

2. §.

Iczka, acska.

Icz-ka, *ocz-ka*; *acs-ka*, *ecs-ke*, *öcs-ke*, két kicsinyező ragból állott össze; az első csak e' szóban: lap-iczka, lap-oczka él; a' másik nagy divatban van, és a' lehető legkicsinyebb értelmet oltja a' nevekbe, mint

madar-acska, galamb-ocska, hal-acska, leány-ocska, für-öcske, nyul-acska, vereb-ecske 'stb.

3. §.

Dad, *adalom*, *edel*, *döz*, *dácsol*, *dekel*.

Dad, *ded*, az *ed* kicsinyezőbből van kettőztetve, és közönségesen a' társnevekbe, ritkábban oltja az ige-határozókba a' kettőzve kicsinyezett értelmet; p. o. édesded, könnyű-ded, kis-ded, el-dőd, apró-dad, távuldad, távól-dad 'stb.

Adalom, *edelem*, három ragból állott össze, és Révai' vitatása szerint igékből, ritkábban nevekből, személyes főneveket képez; p. o. ur-adalom, bír-odalom, lak-odalom, áll-adalom, biz-adalom, fej-edelem, győz-edelem, sok-adalom, ví-adalom (vij-adalom), dí-adalom (dij-adalom), vesz-edelem, tür-edelem, kés-edelem 'stb.

Edel, *adal*, vagy hangugratva *del*, *dal*; az *ed* kicsinyező név-, és *el* ige-ragból állott össze, 's azért cselekvő kicsinyezett értelmű igéket képez; p. o. vagdal, szeg-del, tör-del, fur-dal, szab-dal, fáj-dal 'stb.

Doz, *dez*, *döz*, hasonlóan az *ed* kicsinyező, és őz gyakorlatos ragból támadt, 's az igék' mibeműségéhez, mellyhez függed, szabva majd *ik*-es, majd *ik*-telen kicsinyezve gyakorlatos igéket alkot; p. o. csíp-dez, kap-doz, pök-döz, fog-doz, lök-döz, ing-adoz, ugr-adoz-ik (ugr-ik), boml-adoz-ik (boml-ik), öml-edez-ik, es-edez-ik 'stb. Illyeneket: fog-dos, kap-dos, szök-dös 'stb. a' szokás fölkapván, néha íróknál is olvashatni, ezekben a' z t. i. s-sel fölcseréltetett. Ide tartozik *edz*, *ódz*, *ödz*, melly edez, odoz, ödöz-ből egybehuatván kicsinyezve gyakorlatos *ik*-es középrendű igéket képez; p. o. harap-ódz-ik, nyargal-ódz-ik, kér-ödz-ik, fog-ódz-ik, nyujt-ódz-ik, gyp-edz-ik 'stb.

Dácsol, *décsel*; *ed-écs* kicsinyező, és *el* ige-ragból lett, 's azért kicsinyezett értelmű igéket, és pedig

ik-teleneket igékből származtat; p. o. *vag-dácsol*, *szők-décsel*, *nyög-décsel*, *buk-dácsol* 'stb.

Dekel, *dokol*, *dököl*, három ragból áll, az igékből mívoltukhoz szabva majd *ik*-es, majd *ik*-telen kicsinyezve gyakorlatos igéket csinál; p. o. *öl-dököl*, *ér-dekel*, *fúl-dokol*, *hal-dokol* (*ful-dok-l-ik*, *hal-dok-l-ik*) *tündök-l-ik* (*tün-ik*) *nyel-dekel* 'stb.

4. §.

Gál, *dogál*, *ogat*.

Gál, *gél*; *eg* gyakorlatos, és *el* mivelő igeragból állott össze, 's azért még a' középrendű igékből is gyakorlatos cselekvőket képez, p. o. *ad-ogál*, *dor-gál*, *foly-ogál*, *vakar-gál*, *keres-gél*, *ir-ogál* 'stb. Ezen rag helyett közönségesen *kál*, *kél* kicsinyezve gyakorlatos igeraggal élünk.

Dogál, *degél*, *dögél*, három külön ismért ragból tétetett össze, 's azért a' törzsök igébe, mellyhez ragad, kicsinyezve gyakorlatos cselekvés' értelmét oltja, p. o. *jár-dogál*, *fuj-dogál*, *foly-dogál*, *men-degél*, *ed-degél* (*esz-degél*), *id-dogál*, *jő-dögél*, *lő-dögél* 'stb.

Ogat, *eget*, *öget*; *eg* gyakorlatos, és *et* cselekvő igeragból áll; és mindennemű igéből, sőt nevekből, pusztá hangokból, néma gyökerekből is gyakorolva cselekvőket alkot; első hangát valamint az *el*, és *öz*, úgy az *eg* rag is gyakran kiugratja; p. o. *húz-ogat*, *ir-ogat*, *mer-eget*, *tölt-öget*, *hunyor-gat*, *felel-get*, *hagy-ogat*, *ev-eget*, *iv-ogat*, *löv-öget*, *ölt-öget*, *tap-ogat*, *lop-ogat*, *közel-get*, *édes-get*, *rag-gat* (*rak-gat* és *rak-ogat* közt különbség van, valamint *szag-gat*, és *szak-ogat* közt is), *ter-eget*, *hit-eget*, *has-ogat*; némelykor az *n* lágyító betűt is közbe veti, mint: *öbl-önget*, *ker-en-get* 'stb.

5. §.

H a t.

Hat, het, világos értelmű, ma is élő ige (potest, penetrat) mindennemű igékhez ragadhat, azon egy észrevétellel, hogy az *ik*-es igéknek ezen támadékuk' elejébe tétetik; p. o. ad-hat, ir-hat, lop-hat, nyom-hat, üt-het, ver-het; dicseked-het-ik, származ-hat-ik, kíváncz-hat-ik, öltöz-köd-het-ik 'stb. Ritka és szép tulajdonsága ez nyelvünknek, bár ellene annyi hibát ne követnének el, midőn p. o. a' megtart-hat-ni, megir-hat-ni, megnyir-hat-ni, elolvas-hat-ni 'stb. helyett rútúl majmoljuk a'Deákot és Németet így: meg lehet tartani, meg lehet írni, meg lehet nyerni, meg lehet tenni, el lehet olvasni 'stb. Még is ezekben: lesz, tesz, visz, vesz, hisz, eszik, iszik, a' *le, te, vi, ve, hi, e, i*, egyszerű gyökerekből lesz tehetős ige: le-het, te-het 'stb. a' *d* ragú, és *sz-szel* változtatva használt igékben pedig a' *d* ragú gyökérhez járúl; p. o. dicseked-het-ik, álmod-hat-ik 'stb. Végre magából a' *hat* igéből is csak akkor leszen tehetős, ha megkettőztetik: hat-hat, honnan: hat-hat-ó, hat-hatat-lan (impenetrabilis) hat-ható-s 'stb.

6. §.

Kál, kedik, közik, ékony.

Kál, kél; *ka*, és *el*-ből összetett rag, 's mivel igékhez ragad, azért azokba kicsinyezve gyakorlatos értelmet önt; p. o. ir-kál, jár-kál, mász-kál, szúr-kál, fúr-kál, túr-kál, búj-kál, váj-kál 'stb.

Kedik (ket-ed-ikből egybe húzva) gyakorlatos világos értelmű rag, leginkább az *ász*, és *as* ragú fő, és társnevekből, vagy *l* ragú, ma már nem divatozó igékből, és egyéb társnevekből, és igékből is középrendű igéket képez; a' gyökérbe, mellyhez függed, a' foglalatatoskodásnak, többször történt cselekvésnek a'

személyekben maradó, és másra nem ható értelmét önti; p. o. nyelves-kodik, nyájas-kodik, szorgalmas-kodik, katonás-kodik, kocsis-kodik, juhász-kodik, kertész-kodik, halász-kodik, elmél-kodik, ólál-kodik, munkál-kodik, hálál-kodik, bujál-kodik, ereszkedik, ragasz-kodik, akasz-kodik, kapaszkodik, fohász-kodik 'stb.

Közik, kezik, kozik, ismét világos értelmű rag, tudniillik egy a' *köz* ma is divatozó főnévvel, csak hogy *ik*-kel támogattatik, és a' *köz* névnek értelmét származékaiban hiven megőrzi; mert viszontagos, vagy helyesben: társas középrendű igéket alkot; p. o. barát-kozik (t. i. az, mit *barát* jelent, két személlyel *köz*-ös) tanács-kozik, üt-közik (üt-*köz*-ös két személlyel vagy többel) család-kozik, imád-kozik, avat-kozik, nyilat-kozik (a' nyilat közös lesz valakivel más által) csókol-kozik, hivat-kozik, talál-kozik 'stb.

Ékony, ékeny összetett társnévalkotó rag, melyről máshol (más-hel; *hel* tán jobb, mint hely) már szólottam, igékből alkot társneveket; p. o. fél-ékeny, jóté-kony, kár-té-kony, csal-ékeny, múlt-ékeny 'stb. Itt említést teszek a' szinte illy értelmű, és tulajdonságú *ánk, énk* ragról, mellyel azomban ma már új szavakat nem igen koholunk (koh-ács-olunk, fabricamus); p. o. él-énk, fél-énk, nyul-ánk, nyal-ánk, foszl-ánk, fal-ánk, fulánk főnév.

7. §.

Alom, leg, lál, len, talan.

Alom, elem, mellyről máshol észrevételemet már kitettem, igékből, ritkábban néma gyökerekből elvont értelmű főneveket képez; p. o. hat-alom, kegy-elem, irg-alom, árt-alom, fél-elem, kér-elem, til-alom, szer-elem (persa, és török *szer*) jut-alom, ért-elem, érz-elem, tart-alom 'stb.

Leg, lag igehatározó rag, leginkább *as* ragú társnevekből, és részesülőkből módot jelentő igehatározókat képez; p. o. futó-lag, fölös-leg, hihető-leg, oldalos-lag, közös-leg, állató-lag, tagadó-lag 'stb. *Lag, leg* magában főnév, a' mi abból tűnik ki, hogy az *as* rag által belőle társnevek válhatnak; p. o. fölös-leg-es, igen-leg-es, egyen-leg-es 'stb.

Lál, lél, lal, lel, az *l* rag, ismételve; 's azért a' nevekből, és igékből gyakorlatos értelmű igéket szűl; p. o. szám-lál (szám-ol-ból) bér-el, bér-lel, bél-el, bél-lel, szem-el, szem-lél, kér-lel, hír-lel, kém-lel, fog-lal, gyom-lál, táp-lál (táp-ol, hír-el 'stb.)

Lan, len fosztó, vagy tagadó rag, melly az *át, et* ragú igebeli főnevekből (*ex substantivis verbalibus*) tagadó értelmű társneveket alkot; p. o. tudat-lan, halat-lan, illet-len, tapasztalat-lan, töret-len, vigyázat-lan, szünet-len, várat-lan, főzet-len, fütet-len, főt-len (föv-et helyett főt) nőt-len (növ-et, nőt) ét-len, ít-lan, hit-len 'stb. Vissza tetszethetnék valakinek az, hogy én illy társneveket nem egyenesen a' gyökérből, hanem inkább az említett főnevekből származtatok; de okom erre az, hogy hosszú vizsgálat után általláttam nyelvünknek azon hasonlóságát, mellynél fogva igéből soha, de mindenkor nevekből erednek a' társnevek; a' miről kételkedni oka nem leszen senkinek, ha mérő serpenyőbe teszi *ed, ded, di, i, ony* (mert *ékony* nem régi, csak ma koholt összetett rag) *nyi, as, v*, vagy is *ú, ű, talan*, társneveket alkotó ragainkat. Jegyzetre méltó továbbá, hogy a' *lan, len* ragú társnevek néha igehatározók gyanánt is szolgálnak; p. o. szünet-len egy hűrt penget; a' természettel unat-lan elmulatja magát; várat-lan lepott meg; ártat-lan veretik; főzet-len falta föl 'stb. Végezetre *lan, len* gyakran végtoldalékul is szolgál; p. o. pedig-len, alig-lan, megint-len, míg-len, maig-lan 'stb. — Hatat-lan, hetet-lenről, melly helyett

kat-lan, het-len helytelenül használtatik, máshol szóltam.

Talan, telen, hangszóktetve: *atlan, etlen*, hasonlóan fosztó, vagy is tagadó rag *ta*, és *lan*-ból állott össze; melly általában a' főnevekhez, de gyakran a' társnevekhez is (és soha nem az igékhez) szövetkezik, egyébaránt a' hangrendnek alapszabályait követi; p. o. csín-talan, dolog-talan, faj-talan, ok-talan, hely-telen, szem-telen, világ-talan, vég-telen (de nem véghet-etlen, mert *vég-het* ige nincs) hűség-telen, hű-telen (hiv-telen) bátor-talan 'stb. Ha pedig hangszóktetve használjuk: *atlan, etlen*, a' Társaságnak helyes észrevétele szerint gyakran kölömböztetésül szolgálhat; p. o. csín-talan gyermek, csínatlan épület, helytelen szokás, hely-etlen tiszt, ok-talan ember, ok-atlan büntetés, gond-talan ember, gond-atlan éli világát, szemtelen viseletű, szem-etlen koldús 'stb. De ezen kölömböztetés magában igen csipős, közelít a' szörszálhasogatáshoz, mellyet éles eszű író használhat ugyan, de a' közdívatra nem igen számolhatunk,

8. §.

M á n y.

Mány, mény; *am*, és *any*-ból állott össze, és mind nevekből, mind igékből elvont értelmű főneveket alkot; p. o. tok-mány, re-mény, tét-emény, zsák-mány, szak-mány, körül-mény, ocs-mány, csinál-mány, lel-emény, hagy-omány, süt-emény, tart-omány, tanul-mány, tanítmány, alkot-mány, takar-mány, költ-emény 'stb. Talán ezen rag a' *vány, vény*-től abban különbözik, hogy ez utóbbik egyedül főneveket alkot; p. o. tanítvány, alkot-vány, szöke-vény, telepít-vény (colonia) 'stb.

9. §.

Nok, né, nyi.

● *Nok*, *nek* ragnak régisége tagadhatatlan, mert *ál-nok*, *fegyver-nok*, *baj-nok* régi szavak; azért helyesen származtatunk ma is általa személyes főneveket, mellyek többnyire hivatalt, tisztséget jelentenek; p. o. *tár-nok*, *titok-nok*, *pohárnok*, *asztal-nok*, *ko-mor-nok* (persa, arab, és aram *kamar*, — a' *komor-nyik* helyett); *szó-nok*, melly rövidségénél fogva helyesb mint: *beszéd-nok* stb.

Né (eredetileg *nő*) a' férjfiaknak hivatal, vagy tisztí közneveikhez ragadván, azoknak feleségeiket jelenti, mint: *szabó-né*, *puskás-né*, *ötvös-né*, *Pálfi-né* stb. *Szakács-né*, *coqua*, ceu *uxor coqui*; nem pedig: *coqua*, *omnis etiam innupta generatim*.

Nyi, mennyiséget jelentő főnév, a' mérték-nevekhez adatván, azokból bizonytalan mennyiséget határozatlanul jelentő társneveket szül, mellyek azután a' mellettök szükségképen megkivántató számnevek, és mértéket jelentő társnevek által határoztatnak meg; p. o. *lányi*, *öl-nyi*, *pará-nyi* (heber *barah*) *mák-nyi*, *bab-nyi*, *tenyer-nyi*, *arasz-nyi*, *ököl-nyi*, *új-nyi*, *rőf-nyi* stb. Ezek így határoztatnak meg közönségesen: egy *ölnyi* magasságú, hat *rőfnyi* szélességű, husz *arasznyi* hosszúságú stb. Ide tartoznak: *an-nyi* (*az-nyi*) *en-nyi*, *am-annyi*, *em-ennyi*.

10. §.

Ség, szer.

Ség, *ság* régi főnév, és legtermékenyebb névalkotó rag; a' fő, és minden nemű melléknévekből, igékből, részesülőkéből, igehatározókból ugyan a' gyökér által jelentett tárgynak bőségét kifejező elvont értel-

mű főneveket képez, melyeket a' Deák *tás*, és *tudo* végzettel tesz ki (*lásd Révai Antiquitat. Litt. Hung.* §. 37. p. 95 — 96); p. o. Köz-ség, erős-ség, tiszt-ség, két-ség, bölcs-e-ség, szűk-ség, jám-bor-ság, segít-ség, három-ság, állandó-ság, tehető-ség, tehet-ség, ember-ség, or-ság (rapina) or-szág (regnum; lappon *or*, habitat) jó-ság (bonitas) jó-szág (bonum) kór-ság, idvez-ség, igaz-talan-ság, irgalm-atlan-ság, hitlen-ség, túl-ság stb.

Szer ma is élő név; ragasztásban átváltozik *szor*, és *ször*-re is, számnevekhez függedvén azokba rënd-értelmet olt, gyakran *as* raggal toldva illy alakban járúl hozzájuk: szor-os, szer-es, ször-ös; p. o. egy-szer, két-szer, három-szor, öt-ször stb. egy-szer-es, két-szeres, három-szor-os, öt-ször-ös stb.

11. §.

Tet, ít, int, ott, ten.

Tet, tat régi *te* gyökér-rel egy, csak hogy *t* be-tűje megkettőztetett, 's a' középrendű igékből cselekvőket, a' cselekvőkből cselekedtetőket alkot; p. o. olvas-tat, kopog-tat, harangoz-tat, nyom-tat, jut-tat, kop-tat, szok-tat, ví-tat, lük-tet, ún-tat stb. A' cselekedtető igék a' török nyelvben szinte *t* által képeztetnek (az említett *Török Grammatikában* p. 36 olvasom: Man bildet diese Form oft mit einem *ت*, oder *د* allein, z. B. getir-t-mek: bringen lassen; çağhyr-t-mak: rufen, holen lassen) — Még is ezen ragnak olly különös, a' nyugoti nyelvekben föl nem található tulajdonsága van, hogy a' cselekedtetőkhöz járúlván, azokból máskinék közben jár-tával egy harmadik által cselekedtető igéket szül, melyekből *ik*-nek hozzá függesztésével a' harmadik által szenvedtető igék lesznek; a' mit könnyűebb példával, mint szóvaltanítani; p. o. fogat-tat, lop-at-tat, ver-et-tet, nyom-tat-tat stb. így verettet az alispán, vagy várme-

gye, veret a' várnagy, ver a' hajdú; befogattat az úr, befogat az inas, be fog a' kocsis; fonattat az aszszony-ság, fonat a' tiszt, fon a' jobágy; így verettetik a' hajdú által, de az alispán' parancsából a' rab; fogattatnak a' lovak a' kocsis által, de az úr' parancsából stb. He-lyesnek, és szép rövidségnek találom én ezt nyelvünkben, melly a' figyelmet megérdemli.

Ít magában változatlan ige rag (egy a' török *itmek*, *facere*, igével, ha a' határtalan mód' ragát, melly *mak*, *mek*, elvetjük; lásd a' többször említett *Grammatikát* p. 35, és 46. egyéb tulajdonságáról Révai bőven értekezik, *Antiquitates Litt. Hung.* §. 149 p. 155, §. 141. p. 265 — 267) mellyről a' következőket jegyzem meg:

a) A' *d* ragú néma gyökerekből cselekvő igéket alkot, mint: moz-d-ít, in-d-ít, bó-d-ít, bő-d-ít, cső-d-ít, buz-d-ít, csön-d-ít, csör-d-ít, gör-d-ít, gur-d-ít, kon-d-ít, or-d-ít, for-d-ít, szé-d-ít, saj-d-ít, sej-d-ít, zen-d-ít stb.

b) De más nemű néma gyökökhez is szinte olly erővel szövetkezik; p. o. hár-ít, nyer-ít, ker-ít, fész-ít, vír-ít, bor-ít, siv-ít, feny-ít, seg-ít, áh-ít (á-ít, ájt, ájt-at-os) gyan-ít, tan-ít, tasz-ít, gyógy-ít, ás-ít, állap-ít, telep-ít, üllep-ít, kény-szer-ít (szor-ít) csáb-ít, káb-ít; helytelenek ezek: áll-ít, szól-ít, száll-ít; áll-at, száll-at helyett; fölősek ezek: takar-ít, mer-ít, gyámol-ít; mert már: takar, mer, gyám-ol, úgy is cselekvő igék. Ide tartoznak: su-jt, gyú-jt, fo-jt, soha-jt, oha-jt, gyű-jt, se-jt, le-jt, fe-jt, bocsá-jt, e-jt (e-s-ik) re-jt stb. mellyekben az *i*, *j*-re változott.

c) Az *ít* rag szinte olly tulajdonos raga a' cselekvő igéknek, mint *ed-ik* a' kezdőknek, *ül*, *ül* a' magokban mivelődőknek, 's azért általa csak egyedül társnevekből válhatnak cselekvő igék, a' mi leginkább Révainak azon észrevételéből világlik ki, hogy hajdan az illy társnevek minden előtt *vá* fordító raggal, 's csak azután *ít*-tel szövetkeztek; p. o. csendes-ít (csendes-vé-ít, vagy csendes-vé-té, csendes-sé tesz) hegyes-ít,

édes-ít, üres-ít, lapos-ít (nem lap-ít) hábor-ít (háború-ít; ezen rontó erejéről a' bevezetésben szólottam) szomor-ít, nyomor-ít, nyomos-ít, világos-ít, bizonyos-ít, éles-ít, görb-ít, sárg-ít stb. Helytelen tehát *deákitás*, a' deákosítás helyett, elegy-ít (elegyes-ít) tér-ít, téres-ít stb. Némellyeket azonban a' hatalmaskodó nyelvdívat annyira megszentelt, hogy ma már kiirtani majd nem lehetetlen.

^{d)} Néha, de ritkán az igehatározókból: távol-ít, közel-ít stb.

^{e)} De a' hasonlítókból, vagy is kitüntetőkből igen is, gyakran alkot cselekvő igéket; p. o. nagyobb-ít, öregb-ít, kisebb-ít stb.

Int, *ent*, úgy látszik, hogy az *ít*, és *n*-ből állott össze, valamint *ong* az *og*, és *n* lágyítóból; egyébiránt az illy igék, mellyek többnyire néma gyökekekből, ritkábban igékből, lesznek, kicsinyezett értelemmel bírnak; p. o. tap-int, kacs-int, tek-int, pill-ant, zuh-int, legy-int, nyom-int, nyal-int, szop-int, kocz-int, tasz-int, jel-ent stb. *Int* rag által néhány igehatározó is lett: mint: sze-rint, mint (mi-int) meg-int stb.

Ett, *ott*, *itt*, ma is élő igehatározó, *utt*, *ütt*-re is átváltozik, sőt a' városok', helységek' neveiben módosító rag gyanánt is szolgál; p. o. hely-ett, hol-ott, közep-ett, más-utt, minden-ütt, meg-ett, fel-ett, al-att, am-ott, mell-ett, im-itt, kör-ött, köz-ött, hegy-ett, vég-ett stb. Kolosvár-ott, Vasvár-ott, Győr-ött, Vác-ott, Szombathely-ett (Szombat-hely-en) stb.

Tan, *ten*, *ton*; *t*— és *en* igehatározót alkotó raggól állott össze, és maga is módot jelentő igehatározókat alkot; p. o. Ifjan-tan, régen-ten, rög-tön, hajdan-tan stb.

12. §.

Vány, van, való.

Vány, vény a' mány, mény-nyel ellenkezőleg áll; mert ez elvont, amaz pedig személyes főneveket alkot igékből; p. o. tanít-vány, szök-e-vény, jár-vány, jöv-evény, alkot-vány, telepít-vény, marad-vány stb. Ezt én így szeretném különböztetni, ámbár eddig rája figyelem nem fordítattott.

Vun (gyökere *vo*, aram *hvo*, heber *haja*; a' mi kitünik, a' vó-t, és vó-na-ból, ma már tótosan: volt, volna) *ven*-re is átváltozik, és a' puszta hangú gyöke-rekből egyszer történt hangot jelentő középrendű igéket képez, mellyek *t* rag által azonnal cselekvőkke lesznek; p. o. rop-pan (rop-van) top-pan, csattan, dörren; zör-ren, stb. rop-pan-t, top-pan-t, csat-tan-t, dörren-t stb.

Való nem rag, mivel a' szovakkal egybe nem ragad, de igen sokszor használtatik körül irt mondatokban, és mivel az *i*, vagy *beli* raggal (melly mindenik annyit tesz mint: intimum, ex intimo) egy értelemmel bír, azért *i* által gyakran elmellőzhetni a' *valóval* való izetlen élést; de csak, ha értelmes szovak után kelle-ne járúlnia, mert értelmetlen szóhoz soha nem kapcsol-tathatik az *i* räg; p. o. iránt-való, alatt-való stb. helyett jól használjuk: iránt-i, fölött-i, alatt-i; így kertbe-való, lábra-való, házba-való helyett: kert-beli, vagy kert-i, lábbeli, házbeli stb; de ról-i, től-i, höz-i, a' ról-való, től-való, höz-való helyett már nem használ-tathatik, mivel ezek magokban értelmetlen névha-tározok.

Észrevétel. Ezeken az előszámolt ragokon kívül még különféleképen összetételnek a' nevek nevekkal, igék igcha-tározókkal, mint: le, föl, meg, el, ki, be stb. a' mi sem kér-

désben nincs, sem a' grammatikát annyira nem, mint szótárt illeti. Hibás azonban, és nyelvünk' természete ellen van az igének névvel való összetétele; de ellenben a' nevek, és részesülők helyesen tételnek egybe. Szörnyű szülemények tehát ezek: fog-ház, köt-szó, köt-jel, és épen olyanok mint: tanul-vágy, v. tud-vágy; — szörnyű szülemények: szün-nap, es-ernyő! Koholjunk új szavakat, de ments meg Író, magyar író! minket illy szörnyű szüleményektől! — — —

MÁSODIK RÉSZ.

A' Szómódosító Ragokról.

Előisméreték.

Minden szó nyelvünkben eredetileg név, névmás, vagy ige; nevek az úgy nevezett név, és igehatározók, a' kötő szavak, és indulatjelek, mellyek szinte ma is gyakran egyéb nevekként módosulnak. — Bevett rendszer azonban mint más nemzetek' nyelvtanítójinál: úgy nálunk is az, hogy ezen szavak a' nevektől nyilván megkülönböztetnek, mivel ma már többnyire módosítás nélkül használatnak, és inkább módosulásul a' nevekre nézve szolgálnak. Azért a' beszédnek nyolcz részei adatnak elő: nevek, névmások, igék, részesülők, igehatározók, névhatározók, kötő szavak, és indulatjelek. Az utóljárók, mellyek voltukképen névmódosító ragok — ragok, mert a' névvel egybe ragadnak, olvadnak — szinte úgy nem részei a' beszédnek, valamint a' szóalkotó ragok sem azok, mert további módosulást semmiképen nem szenvednek: ellenben a' többi nyolcz előszámlált rész minden egyik holmi változáson keresztül mén.

A' név, ige, névmás, névhatározó, és részesülő, sőt igehatározó is — utóljárók, vagy is módosító ragok által különféleképen változnak, és meghatározatnak;

a' kötő szavak pedig és indulatjelek csak azon esetben módosúlnak, ha velők mint nevekkal élünk; p. o. névnek, ő-t, enyim-et, szerető-vel, kedvelt-ét, alatt-a; a' beszédben a' *fölösleg-et*; a' szent írásban a' sok *és-t*, és a' történet-írásban a' sok *azután-t*, *miután-t*, *hogyet*; az egyházi beszédben a' sok *jaj-t*, *Egek!-et* nem szeretem. stb.

A' névnek, és igének két száma vagyon: *egyes*, és *többes*. A' névben az utóljárók, vagy az egyes számhoz, vagy többeshez ragadnak; a' személyragok pedig már magok tulajdon többes számmal bírván, mindenkor az egyes számhoz függednek.

Az igékben ismét a' személyragok mindenkor az egyes számnak harmadik személyéhez ragadnak, a' mint az a' tiszta törzsök a' jelentő módjelen idejében, vagy a' módnak, és időnek tulajdonos ragával toldott, minden más időben; — kivéven a' parancsoló módot, hol a' második személyhez függednek, mert ebben fekszik egyenesen a' parancsolás.

A' névnek még két, az igéktől különböző tulajdona vagyon; a) hogy az, a' természetileg mutató név más által, ha elejébe tétetik, meghatároztatik, és szinte kijeleltetik; p. o. a' kép, a' könyv; b) a' név névvel különös rag által egybe is szokott hasonlítani, melly hasonlításnál fogva egyik személynek, vagy dolognak a' másik fölötti jelessége, vagy fogyatkozása szembetünővé lészen, 's azért e' ragot inkább *kitüntető*-nek, mint hasonlítónak szeretném híni; mert voltaképen hasonlító rag — a' *ként*; Péter-ként, Pál-ként 'stb. p. o. a' rózsa szebb a' liliumnál, Péter emberebb Pálnál stb.

Az igének szinte két a' névtől különböző tulajdona vagyon: I.) Minden igének négy módja vagyon: a) *jelentő*; b) *okajtó*, mellynek megkülömböztető raga: *na*, *ne*; c) *parancsoló*, raga, *j*; és d) *határtalan* mód,

raga *ni*. — II.) Öt ideje: a) *jelen*, b) *félmult*, mellynek megkülömböztető raga *a*, *e*; c) *mult*, raga *t*, vagy, ha több mássalhangzók nehezítenék a' kimondást: *ott*, *ett*, *ött*; d) *régmult*, melly egyébiránt megegyez a' multtal, csak hogy a' jelentő módban *vala*, vagy *volt*, az ohajtóban, *volna* segédige megkülömböztetésül hozzá adatik; e) *jövődő*, raga: *and*, *end*. — A' módot megkülömböztető ragok mindenkor a' tiszta törzsökhöz járúlnak; a' törzsök pedig mindenkor a' jelentő mód' jelen idejének egyes számú tiszta harmadik személye, (az *ik*, vagy *en* toldalékú igékben ezt elhagyván) p. o. *tör*, *vár*, *ver*, *kop-ik*, *vesz-en*, *jö-n* stb. így a' *parancsoló* módban: *tör-j*, *vár-j*, *ver-j*, *kop-j-ál* stb; az *ohajtóban*: *vár-na*, *ver-ne*, *tör-ne*, *kop-na-ék* (*kop-nék*) stb. a' *határtalanban*: *vár-ni*, *ver-ni*, *kop-ni* stb. Az időket megkülömböztető ragok szinte a' tiszta törzsökhöz járúlnak; p. o. *vár-a*, *ver-e*, *kop-a-ék* (*kop-ék*); multban: *vár-t*, *ver-t*, *kop-ott*; jövőben: *vár-and*, *ver-end* stb. És ezekhez járúlnak azután a' személyragok, de az *ik*, vagy *en* toldalék kihagyásával; p. o. *ir-a-am* (*ir-ám*) *ir-a-ék* (*ir-ék*) *szeret-e-em* (*szeret-é-m*) *vár-and-ok*, *cseleked-end-em* (*cseleked-end-ik*) stb. *jöv-e*, *jöv-e-el* (*jövé*) nem pedig a' *jő-n*, vagy *lő-n*, *tő-n-ből* stb.

Itt még más Nemzetek' példájaként a' névejtegetés (Declinatio) és igeajtogatásról (Coniugatio) kellene említést tennem: de ez nyelvünkben nincs, mert sem az ige, sem a' név magában nem változik, hanem csak bizonyos ragok által módosúl. A' nyelvben uralkodó hangrend mindazáltal győztös zászlójit lobogtatja nyelvünkben, és a' módosításban két külön alakot állat mind a' nevekre, mind az igékre nézve; a' mint t. i. azok mély, vagy magashangúak. Az igékben pedig még az értelemre is figyelem fordítatik; mert azok vagy határozatlan vagy határozatlanúl, vagy középjelentéssel a' kettő közt divatoznak, 's azért két külső alak: a' mint magas, vagy mélyhangúak; és három belső alak: a'

mint határozottak, középjelentésűek, vagy határozatlanok, különböztethetik meg.

És ime már nyelvünknek minden csinya, binya elő van adva; de lássuk ezentúl, mellyek a' szómódosító ragok?

I. C z i k k e l y.

A' névmódosító Ragokról.

1. §.

Személyragok.

Azon ragok, mellyek a' név' módosítására szolgálnak, és utóljáróknak is neveztetnek, természetökre nézve kétfélék, u. m. *a)* egybefüggők, mellyek a' nevekkel egybe ragadnak; p. o. kor, be, ként, ed, em 'stb. *b)* függetlenek, vagy is névhatárázó, mellyek a' nevekkel egybe nem szövetkeznek, hanem csak magányosan utánuk tételnek, mint: alatt, fölött 'stb. — Értelmökre nézve háromfélék a' függők: u. m. *a)* Személyragok. *b)* Helyragok. *c)* Különféle értelműek. A' függetlenek pedig névhatárázóknak neveztetnek. Mind ezekről külön szakaszokban.

Személyragok.

Egy birtok, és birtokos.

Mélyhangúak.	hangzó után.	Magashangúak.	hangzó után
1. am, om.	— — m.	1. em, öm.	— — m.
2. ad, od.	— — d,	2. ed, öd.	— — d.
3. a, —	— — ja.	3. e.	— — je.

Egy birtok, több birtokos.

1. unk. — — nk.	1. ünk. — — nk.
2. tok (o-tok) — tok.	2. tek, tők (e-tek, ö-tök)
	— — — tek, tők.
3. {ok — — — {jok.	3. {ök — — — {jök.
{uk — — — {juk.	{ük — — — {jük.

Több birtok, egy birtokos.

1. a-i-m — — i-m.	1. e-i-m. — — i-m.
2. a-i-d — — i-d.	2. e-i-d. — — i-d.
3. a-i — — j-i.	3. e-i. — — j-i.

Több birtok, több birtokos.

1. a-i-nk — — i-nk.	1. e-i-nk. — — i-nk.
2. a-i-tok — — i-tok.	2. e-i-tek. — — i-tek.
3. a-i-k — — i-k.	3. e-i-k. — — i-k.

Ém, éd, vé, énk, étek, vék a' birtokos személynévmásnak végtagai szolgálnak egyszersmind személyragok gyanánt, mellyeket a' hangrend az előadott tábla szerint változtatva függeszteti a' nevekhez; vagyon ezeknek egy külön alaku többesök: *m-i, t-i*, mellyet, valamint általában ime' névmásoknak eredetét bőven kifejtetve olvashatni a' következő két munkában: *Révai Elaboratio Grammatica Linguae Hung. Pestini* 1806; *Nagy Gramm. Linguae Hung. cum Parallelismo Pestini* 1832. Fontosabb két kérdés forog fenn maiglan is a' nyelvtanítók közt, mellyekre felelni illik.

Az első kérdés: valljon személyrag-e a' harmadik személyben a' *j* betű? — A' másik: valljon minő névnek számát követik a' személyragok a' ragasztásban? —

I. A' *j* betű, vagy *vé* tag, melly egy a' heber 3 személyraggal, gyakran föl szokott *v*-vel cseréltetni, mint bevezetésemben megmutattam. Hogy a' *j* betű valóságos személyrag az igékben, alább ki fog tűnni; hogy a' *j* betű harmadik személyrag a' török nyelvben,

kétségen túl van (lásd a' török Grammatikát pag. 33.); hogy a' j betű személyrag minden keleti nyelvben az igékre nézve, a' keleti nyelvek' tanítóji egy értelemben közösen tanítják: tehát épen a' mi nyelvünk távozott annyira el egyéb keletiektől? Épen csak a' mi nyelvünkbe csusztatta-e a' széphangzat a' j betűt? — — De ha nem személyrag a' j betű, és helyes a' többesben: fá-i, munká-i, elmé-i a' fá-j-i, munká-j-i, elmé-j-i helyett: ki magyarázza meg azt, hogy épen ezen esetben vesz el minden személyrag, és a' birtokos személy' jelentésére annak nyoma sem marad? — mert ez a' többi személyben soha nem történik; — itt pedig: fá-i, munká-i az *i* többes, és nem személyrag, holott máshol: kert-e-i-m, fá-i-m, munká-i-d mindenütt megtartatik a' személyragnak voltos (*essentialis*) (mivoltos) valós (*substantialis*) *m*, *d* betűje. Tagadhatatlan tehát, hogy a' j betű nálunk is valóságos személyrag. Hozzá járul még az is, hogy így az *i* többesrag, az *i* társnév-alkotó raggal összezavartatik.

II. Valljon minő névnek számát követik a' személyragok a' ragasztásban? — Ha személyragok, kétség kívül mindenkor a' birtokos személyt jelentő névnek számát követik, 's azért: Magyarok' királyunk, és nem: Magyarok' király-a; helyesen hozza tehát föl Révai a' keleti szabályt: „*numerus adfixorum pronominum non sequatur numerum nominis, cui illa adduntur, sed eius, cuius in locum illa substituantur*“ — a' mit ő régiségei által meg is erősített; lásd *Antiquitates Litt. Hung.* §. 177—180 p. 317—322. — De én azon észrevételt adom hozzá 1.) Hogy valamin a' keletieknél háromféle *k* vagyon: *Chet*, *Caph*, *Koph*, mellyeknek a' *k* betűn kezdve, szinte lépcsőnként emelkedik hanguk úgy nálunk is hajdan háromféle *k* betűnek kellett lennie; mivel pedig egyik a' másiknál lágyabb hangú volt, azért a' nyelvet keménnyé annyira nem tette. De ma már ezen különбözés nem lévén, iszonyú keménysé-

get okoz a' k betű, melly még is számtalanszor előző nyelvünkben. Nem csupa véleményből állatom, hogy háromféle k betű vala nálunk, mert a' hasonlító *kén-t* (melly egy az arab ك, Heber כֶּךְ raggal) és a' következő szovak állatásomat eléggé erősítik: *Chug* heber, magyar: kög; *Chapar*, kapar; *Chotor*, kotor; *Chatal*, kötél 'stb. ezek *Chet*-tel iratnak a' Hebereknél. *Caph-phal* ezek: kap, kupa, kötény, kör, kád, kila, kömény, kosz, kalapács (kalapa, honnan kalapá-l) 'stb. *Koph-phal* ezek: kis, kicsiny (kitin) kard 'stb. lásd Nagy Gramm. Ling. Hung. cum Parallelismo, in Elencho vocabulorum ad finem. Nálunk a' k mint ragbetű tudtomra tizenhétszer jó elő, u. m. a) *ek*, *ok*, *ök*, k többes; b) *ka*, *ke* kicsinyező; c) *kál*, *kél* kicsinyezve gyakorlatos; d) *ik* név-, és ige- toldalék, szenvedő igerag; e) *ék* névalkotó; f) *ékony* társnévalkotó; g) *nak*, *nek* tulajdonító; h) *nok*, *nek* személyes névalkotó; i) *ként*, hasonlító; k) *képen* módmutató; l) *kor* időrag; m) *ked-ik*, *köd-ik*, *köd-ik* gyakorlatos igerag; n) *koz-ik*, *kez-ik*, *köz-ik* társas igerag; o) *ek*, *ok*, *ök*, névalkotó; p) *ánk*, *énk* társnévalkotó; r) *énk*, *önök*, *étek*, *vék* név, és ige-személyragok; s) *ek* ige személyrag, és *dekel* igerag. Nem említem itt a' sok okokat, ekeket, ököket, okoknak, ekeknek, ököknek-eket; csak azt mondom, hogy ezen nyolcz század' lefolyta után ma már segíteni lehetetlen; de a' személyragokra nézve Verseghyvel tartani lehetséges, annyival is inkább, mivel 2.) a' mostani nyelvdivat is egyenesen oda mutat; nem halljuk t. i. a' nép' szájában: Magyarok' asszonyukat, királynéjukat, hanem: Magyarok' asszony-át, királynéj-át; tartsunk azért itt a' közdivattal, 's egy helyen így a' kemény hangú k torokbetűtől megmenekedhetünk. A' szokás a' nyelv' természetén is sokszor győz, mint ebben eddig győzött, és reménylhetni, hogy ezután is diadalmaskodik.

A' személyragok egyébiránt mindenben a' hangrendbeli alapszabályokat követik; csak hogy a' szokás,

melly minden rendetlenségnek szülő dajkája, a' *ja, je, jok, juk, jök, jük* ragot néha a' mássalhangzón végző gyökökhez, vagy nevekhez is oda toldja; a' mit a' tudós Társaságnak észrevételeként, mennyire lehet, ritkítani kell, mert minél miveltebb valamelly nyelv: annál egyszerűebbek annak grammatikai szabályai; p. o. sokkal több rendhagyókkal rakott a' miveletlen heber, mint a' mivelt arab nyelv.

Észrevétel. Mivel minden név magában harmadik személy; azért; midőn függetlenül birtokot jelelünk, valamint a' személyes, úgy az elvont főnevekhez is a' harmadik személyragot (*vé* eredetileg, hangrendszerint: *jé*, vagy *é*) függesztjük hozzájuk, és ez által fejezzük ki az úgy nevezett genitivus absolutust, melly további ragasztást ismét megszenved. Tehát a' birtokos, független birtokos *é* rag egy az eredeti *vé* személyraggal, mellyet hajdan a' mássalhangzón végzőkhöz *é*; a' magánhangzón végzőkhez *jé* alakban ragasztottak, de ma már győzött az *é*.

2. §.

Helyragok.

A' helyragok, mint nevük jelenti, helyértelmet rejtenek magokban, és ezen kérdésekre: hol? honnan? min? kitől, mitől? meddig? hová? honnét? felelnek, mellyek a' következők:

Mélyhangúak.				Magashangúak.			
1.	Beható	— —	ba.	1.	—	— —	be.
2.	Marasztaló	—	ban.	2.	—	— —	ben.
3.	Kiható	— —	ból.	3.	—	— —	ből.
4.	Közelítő	— —	hoz.	4.	—	— —	hez, höz.
5.	Határvető	—	ig.	5.	—	— —	ig.
6.	Állapító	— —	on.	6.	—	— —	en, ön.
7.	Fölható	— —	ra.	7.	—	— —	re.
8.	Leható	— —	ról.	8.	—	— —	ről.
9.	Távolító	— —	tól.	9.	—	— —	től.
10.	Veszteglő	—	nál.	10.	—	— —	nél.

Ezen ragok közül: *ben* (benn) *hoz* (hozz) nál, *ra*, *ról*, *től* fölveszik a' személyragokat; a' *be* helyett: *bele*, és *belől*-höz járulnak a' személyragok.

A' mi eredetüket illeti: *be* minden keleti nyelvben ugyanazon értelemmel föltaalátatik; ebből származott azután *be-n*, melly illy alakban is divatozik a' heber, és arab nyelvben; ből, *be*, és *ól*-ból szinte úgy lett, mint *kiv-ől*, *al-ól*, *b-ől* (*be-ől*); hasonlóképen: *ról* a' *ra*, és *ól*-ból, *ről* (*ra-ől*); talán így lett a' *tól*, *től* is. A' *hoz* hihetőleg egy a' *hoz* igével, 's tán azért kívánja meg a' *hoz*, *visz* ige ezen közelítő ragot; p. o. ehhez, ahhoz vitte, *hoz-ta* 'stb. A' határvetőnek, állapítónak, és fölhatónak eredetét nem tudom.

Észrevétel. Valamint a' tudós Társaság észrevette, hogy az egy tagú helyhatározókat: *Künn*, *benn*, *fönn*, *lenn*, 'stb. két *n*-nel kell írni; úgy én is azon véleményben vagyok, hogy az állapító *on*, a' módjelentő *en* igehatározó ragtól való megkülömböztetés miatt két *n*-nel iratik. De én ezt szinte szükségtelennek találom, mint az értelmesség' törvényét; mert a' beszéd' folyamán kívül itt minden két értelműséget elhárít e' két egymástól különböző kérdés: *hol?* *hogyan?* 's kiki elérte, mit akarok, ha mondom: hozám hozta, hozád hozta, benem bizzál 'stb. vagy ezeket: ép-en, kü-n, egészséges-en, ház-on 'stb. kiki megtudja megkülömböztetni, a' nélkül, hogy szükség volna két *n*-nel írni az állapító, és egygyel a' módjelentő ragot. Nem is védi azokat a' nagyobb hatáság, hanem a' nyelvszokás; de ha ezt a' *kinn*, *minn*, *benn* szavakban követjük, kövessük máshol is, mert a' nyelvmivelőnek a' kivételeket ritkítania, nem szaporítania kell; — vagy ha nem — álljunk el tőle mindenütt.

3. §.

Különféle értelmű ragok.

Mélyhangúak.		Magashangúak.
1. Birtokos — — é.		1. — — é.
2. Tulajdonító — nak.		2. — — nek.
3. Szenvedő — at, ot, t.		3. — — et, öt, t.

4. Okadó	— — ért.	4. — — ért.
5. Segítő	— — val.	5. — — vel.
6. Fordító	— — vá.	6. — — vé.
7. Mutató	— — úl.	7. — — űl.
8. Többszám	ak, ok, k.	8. — — ek, ök, k.
9. Hasonlító	— — ként.	9. — — ként.
10. Módmutató.	kép', képen.	10. — kép', képen.
11. Időrag	— — kor	11. — — kor.

Ezek a' ragasztásban a' hangrend' alapszabályait hiven követik; a' következők: *nek*, *ért*, *vel*, és *kor* a' személyragokat fölveszik.

A' mi eredetüket illeti: a' birtokosról följebb szö-lottam; a' szenvedő egy a' heber *et*-tel; a' tulajdoní-tó a' heber' *nach*-chal; a' segítő a' heber *vau*, és *el*-ből állott össze; a' ként egy az arab *kán*, heber *ken* (sicut) szócskával; ért az *ér*-ből származott; kor, és képen ma is élők; *vá*, és *úl*-nak eredetét nem tudom. (Lásd bővebben Révai *Elaboration Gramm. et Nagy Gramm. Ling. Hung. cum Parallel.*)

A' tulajdonító egyszersmind a' latin genitivus helyett szolgál, midőn két külön tárgyat jelentő név viszo-nyos egybe köttetésben (*in statu relationis, seu constru-cto*) jó elő a' mondatban; és ez nyelvünk' keleti ter-mészetében alapszik. (Lásd *Nagy Gramm. in Parall.* §. 3. p. 13.) Ilyen esetben a' szókötet' szabályai szerint a' *nek*, *nak* kihagyatik, és a' viszonyban álló két név szinte egybe olvad. A' kihagyott ragot a' Heberék *makaph* nevű vonattal (—) mi hiányjellel (') pótoljuk. — Azom-ban a' hiányjelt szinte kihagyhatnók itt, valamint ki-hagyjuk, midőn a' név illy viszonyban a' névhatár-zók mellett áll; p. o. asztal alatt, víz fölött stb. ezek helyett: asztalnak alatt-a, víz-nek fölött-e; csak az még is a' különbség, hogy itt a' vezérszó mellől is elvesz a' személyrag, de a' neveknél ámbár elhagyjuk a' vezérlett szó mellett a' tulajdonító ragot, nem hagy-

juk mindazáltal el a' vezérszónak személyragát; p. o. kert' szépsége, és nem kert-szépség; buza' virág-a, és nem buza-virág; azért a' hiányjelt elhagyni itt nem lehet, nem szabad.

Továbbá összetett névmódosító ragaink olyanok, melyek ismét más módosító ragból állottak volna egybe, nincsenek; de egyik ragot néha más megelőzi, mint:

^{a)} A' *ként* rag, midőn osztószámot jelentőket alkot, előtte az *on* állapot megkívánja, de nem mikor hasonlító rag; p. o. hány-an-ként? egy-en-ként, aprón-ként, kicsiny-en-ként stb. de nem: közmondás-on-ként, hanem: közmondás-ként jobb ma egy veréb, ha bizonyos, mint holnap egy tűzok, ha bizonytalan.

^{b)} *túl*, *túl*; *as* ragú társnevekhez járúlván, és pedig többnyire egyszerre kettőhöz ragadván különös, nyomos magyar mondatokat (*idiotismos*) alkot, melyek többnyire ezen értelemre ütnek ki: mindenestül; p. o. testestül, lelkestül; szőröstül, bőrostül, házastül, férjestül, feleségestül, gyermekestül stb. — Ezek természetesen csak a' puszta név után tétethetnek, nem pedig a' többesszámi, és személyragok után is.

4. §.

N é v h a t á r o z ó k.

Valamint az előszámlált ragok, úgy ezek is a' neveket különféleképen módosítják, meghatározzák, azon külömbiséggel; hogy ezek a' nevek után független, és változatlan állnak; mint élő nevek föl veszik a' személyragokat, és midőn a' nevek után állnak, ha a' köztük, és velök egybe jövő nevek közt lévő viszony *nek*, *nak* tulajdonító által nyilván kitétetik, mint más vezér nevek, úgy ezek is megkívánják a' harmadik személyragot; ha pedig az általuk vezérlett névhez a' tulajdonító hozzá nem függed, bevett közdivat szerint

még a' személyrag mellett a' hiányjel is elhagyatik ;
p. o. Pilátus-nak alatt-a, Pilátus alatt stb.

Az illy névhatározók a' következők :

Alá, alatt, alól, alúl.	Kivül, kívül.
Átal, átal, (át)	Közé, között, közől.
Elé, előtt, elől, elúl.	Köré, körött, körül, körül.
Ellen.	Megé, megött, megől.
Felé, felől, felül.	Mellé, mellett, mellől.
Fölé, fölött, fölül, fölöl.	Miatt.
Hegyé, hegyett.	Nélkül.
Helyett.	Szerint.
Hátul, hától, p.o. ház hátul	Után.
állott, ház hától ugrott el	Végett.
Íránt.	

Az elé, fölé, hegyé, közé, köré, ellen, hátul 'stb. így is használtatnak: előmbe, félémbe, hegyembe, ellenembe, hátulamba, közémbe, közédbe, közébe, közünkbe 'stb.

Ezekon kívül vagynak még névhatározók, melyek a' személyragokat föl nem veszik, mint: át, átal, (keresztül helyett) innen, túl, kívül, belül, fogva, képest, nézvést, vagy nézve, gyanánt, óta. Ezek közül ismét némelyek ragos név után tétetnek, mint a) *át, átal, innen, túl, kívül, belül* — *en, on, ön* ragosok után tétetnek; p. o. Dunán túl 'stb.; b) a' *fogva* nál ragot kíván közönségesen, de megszenvedti a' *tól, től-t* is, mikor idő távolyságot jelent; p. o. ennél fogva, régtől fogva; c) *hoz* ragot kíván a' *képest*; d) *ra* ragot a' *nézve, nézvést*; e) *vel* ragot az *együtt*, p.o. mire nézve fi-jával együtt nálam volt, a' mit megalázásához képest nagyra becsülni kötelességemnek tartom.

5. §.

M e l l é k n e v e k.

A' melléknevek kétfélék: társ, és számnevek.

A' társnevek által gyakran egyik már a' másikkal egybe hasonlítatik, a' melly esetben egyiknek a' másikat fölötti jelessége, vagy fogyatkozása *őb* (eredetiképen *bő*) kitüntető rag által szokott kifejeztetni; az *őb* kitüntető ragot a' hangrend mindenek előtt *ab*, *ob*, *eb*-re változtatá, utóbb pedig nagyobb hatáság végett meg is kettőzteté a' *b* betűt, így lett: *abb*, *ebb*, *obb*; p. o. nagy-obb, boldog-abb, édes-ebb 'stb. Nálunk néha a' főnevek is fölveszik, mint: kutyá-bb, ember-ebb 'stb. Egyébiránt a' hangrend' alapszabályait követi.

Ha valamelly tárgynak minden egyéb tárgy fölötti jelességét, vagy fogyatkozását akarjuk kitüntetni, a' kitüntető ragú név elejébe *leg* régi nevet tesszük; (ingens agmen, copia; araboknál élő *log*) p. o. a' repülő állatok közt legszelídebb a' galamb.

A' számnevek a' többszámot csak egyedül akkor szenvedik meg, ha per hyperbolen beszélünk; p. o. ezreket láttam, egyébiránt pedig vagyon tulajdon többesök: *an*, *en*; p. o. hat-an, het-en, annyi-an, mennyi-en 'stb. személyragokat, és a' többi ragokat is mint a' szám, mint társnevek egyéb főnevek szerint megszenvedik; p. o. nyolczadomat elvesztettem, tizedemet nem adták meg, kedvesem elment 'stb. Ezeknek bővebb kifejegetése nincs a' föladdott kérdésben kívánva.

6. §.

N é v m á s o k.

A' Névmasok:

I. Származatukra nézve; a) eredetiek: p. o. én, te, ő 'stb. b) összetettek: enyém, tiéd, magam, valami, valamelly.

II. Értelmükre nézve: a) tiszta személyt jelentők: én, te, ő; 'stb. b) birtokos személyt jelentők: enyém, tiéd, övé; c) visszatérők: mag-am, én mag-am 'stb. d) visszamutatók: ki, melly; e) névmutatók: az, ez; f) kérdők: ki, mi, kicsoda; g) határozatlanak: némelly, néki, valamelly, némi 'stb.

III. Módosulásukra nézve: a) rendesek: ki, melly; b) rendhagyók: az, ez; c) hiányosak, én, te 'stb.

A' személyes névmások: én, te, ő, mi, ti, ők (mink, ti-k) módosulásukra nézve hiányosak, és egyszerűsmind rendhagyók; csak egyedül a' szenvedő ragot veszik föl így: engem (engemet) téged (tégedet) őt (őt) mink-et, titeket, őket; a' többi módosulásokra nézve helyettők a' személyragokat megszenvedő hely-, és különféle értelmű ragok szolgálnak; p. o. vel-em, től-ed, nál-a 'stb.

A' birtokos személyt jelentők: enyém, tiéd, övé, miénk, tiétek, övék, enyéim, tiéid, övéi, miéink, tiéitek, övéik (csak hogy tulajdon többesök van) egyéb-iránt megegyeznek a' többi nevekkal módosulásukban; p. o. enyém-ért, enyém-től 'stb. *Lásd Révai et Nagy Grammat.*

A' visszatérők: magam, magad, maga, magunk, magatok, magok rendesen módosulnak, mellyek a' *mag*, (medulla, essentia; heber *moach*, arab *mog*) és személyragokból állanak. Elejökbe tétetnek az *én*, te, ő, mi, ti, ők személyes névmások is majd tisztán, majd az állapító raggal, mellynek hozzájárultával a' hatóság nagyobb, mert megállapítatik énn magam vagy én-en magam, és nem más; így: en-n, te-n, ő'-n, mi-n, ti-n, ő-n (ők-ön helyett, hihetőleg a' kemény hangnak elkerülése végett) vagy én-en, ten-en, ön-ön, min-en, tin-en, ön-ön.

A' visszamutatók: ki, melly, mi, eredetiek. — A' kérdők: ki, mi, kicsoda, micsoda, milly; az első kettő eredeti; ki-csoda, mi-csoda, mi-illy, összetettek. —

A' határozatlanok: illy, olly, eredetiek: illy-en, olly-an, im-illyen, am-ollyan, né-ki, né-mi, né-melly, né-mi-nemű, vala-ki, vala-mi (heber *feleni*) akar-ki (heber, és arab *achur*) akar-mi, akar-melly 'stb. összetettek. Ezek mind a' nevek szerint módosulnak.

A' névmutatók *az, ez* eredetiek, mellyek jobban megérdemlik figyelmünket. És pedig:

a) Mint mutató névmások módosulásukra nézve rendhagyók, de csak annyiban, hogy akarminemű más-salhangzón kezdő rag járúl hozzájuk, *z* betűjüket annak első betűjéhez szabják, alkalmazzák; p. o. av-val, ev-vel, ar-ról, er-ről, ar-ra, er-re, an-nek, en-nek, at-tól, et-től, ak-ként, ek-ként, ak-kor, ek-kor, af-féle, ef-féle 'stb. A' személyragokat pedig soha föl nem veszik.

b) Mint névmutatóknak nyelvünk' keleti természetéhez képest a' nevet, melly elejébe tétetnek, meghatározván, szinte illy változásokon kellene átmennie; de ma már a' szokás fölkapta, hogy a' mássalhangzón kezdő nevek előtt a' kihagyott *z* betűt hiányjellel pótolja; p. o. a' föld, a' kert, e' helyett: af-föld, ak-kert 'stb. Mivel pedig itt már a' régít vissza állatni sem nem lehet, sem nem szükséges: az egyszerűség javasolja, hogy midőn mint névmás módosul az: *az, ez*, akkor is hiányjellel éljünk, így: a' kor, a' féle, e' féle, e'kor, e'ként, a'ként; vagy pedig a' másik esetben is tartsuk meg, a' mit nyelvünk' természete kíván. De ha elhagynók tökéletesen a' hiányjelt, még ezzel sem követnénk vétket el.

II. C z i k k e l y.

Az igemódosító ragokról.

1. §.

A' határozatlan alaknak személyragai.

Az igeajtogatásnak nyelvünkben nincs helye; de van a' módosításnak, melly (mint az előisméreteken tanítám) két külső, és három belső alak szerint történik; a' mint tudniillik az ige mély, vagy magas hangúak, határozatlan, közép, vagy határozott értelműek. A' három belső alak egymástól egyedül személyragok által különböztetik meg.

A' határozatlan alaknak személyragai ezek:

Mélyhangúak.

|

Magashangúak.

E g y e s.

1. ok.

| 1. ek.

2. asz, sz.

| 2. esz, sz.

3. a' törzsök.

| 3. a' törzsök.

T ö b b e s.

1. unk.

| 1. ünk.

2. tok, o-tok.

| 2. tek, tök, e-tek, ö-tök.

3. nak, a-nak.

| 3. nek, e-nek.

Ezen személyragok szövetkeznek minden mód, és időben (ide nem értvén a' határtalan módot) az igehez ezen észrevételek mellett:

^{a)} A' harmadik személyhez mindenek előtt a' mód, és idő különböztető rag kapcsoltatik; p. o. ir-and, ir-a, ir-na, irt 'stb.

^{b)} A' fél múlt idő első személyében: *ák* helyett *ék*-re változtatja a' ragot, mint *ira-ak*, *ir-ák* helyett:

ir-ék; — a' második személyben pedig *el* személyragot kíván; mint ira-el (ir-ál) kér-e-el, kér-él 'stb.

c) A' mult idő az első személyben *em*, *am*, a' másodikban *ál*, *él* ragot kíván, p. o. ver-t-em, ver-t-él, ir-t-am, ir-t-ál.

d) A' parancsoló módban pedig a' harmadik személynek raga: *en*, *ön*; p. o. ver-j-en, ir-j-on 'stb. Egyébiránt szükség azokat tudni, miket a' hangrend' alapszabályaiban, és az előisméreteken megjegyeztem.

2. §.

A' 'közép alaknak személyragai.

Ezen alaknak ragai a' személyekre nézve ugyan azok, mellyek a' határozatlan alakban divatoznak; és pedig a' többesben mindenütt; az egyesben kivételnek a' következő időeknek első és második személyei:

a) A' jelen, fél mult, és jövő idő, vagy rövidebben az első személy minden időben és módban *am*, *em*, *öm*, *om* személyragot kíván; p. o. alud-ám, alud-and-om 'stb.

b) A' második személyben mindenkor *ol*, *el*, *öl* ragot; p. o. dicseked-él, dicseked-tél, dicseked-end-el 'stb.

c) A' harmadik személyben, kivéven a' mult, és ebből álló rég mult időt, az *ik* todalék minden módban, és időben megtartatik; p. o. dicsekedik, dicsekedik, dicsekedik, dicsekedik 'stb.

3. §.

A' határozott alaknak személyragai.

A' határozott alaknak személyragai minden mód, és időben ezek:

Mélyhangúak.

Magashangúak.

E g y e s.

1. on, an.

1. em, öm.

2. od, ad.

2. ed, öd.

3. ja, a.

3. i, é.

T ö b b e s.

4. j-uk, uk.

1. jük, ük.

2. játok, átok.

2. itek, étek.

3. ják, ák.

3. ik, ék.

A' melly ragok *j*-vel egészen ragadnak az igéhez a' jelen, és jövő időben; de máshol a' *j* rag egészen ki-marad, ámbár ez régenten megtartatott, mint ezt Ré-vai a' fél múlt időről régiségeiben nyilván megmutatja.

A' parancsoló módban pedig a' második személy-rag *el* még a' módkülömböztető *j* ragot is kirugva kur-títva használtathatik; p. o. vár-j-ad helyett: vár-d; ver-jed helyett: ver-d. A' mi akkor is megtörténik, mi-dőn a' *j* a' hangrend' szabályai szerint változik; p. o. kös-d (kös-s-ed) ves-d (ves-s-ed) 'stb.

Az első alak szerint ragasztatnak minden ik-telen közép rendű igék, és a' határozatlanul használt cse-lekvők.

A' közép alak szerint minden ik-es középrendűek, és a' cselekvők.

A' harmadik alak szerint minden határozott értel-mű cselekvők, sőt határozva használt középrendűek is.

Mindezekből láthatni, milly könnyű nyelvünkben az igeragasztás, ha a' hangrend' alapszabályait tudjuk.

4. §.

A' határtalan mód.

A' határtalan mód, mellynek raga *ni*, vagy *a-ni e-ni*, mind a' három alakban a' személyragokat meg-szenvedi, a' mit ismét a' keleti nyelvekből érthetni,

hol t. i. az igének határtalan módja egyszersmind név;
a' személyragok ezek:

Me'lyhangúak.	Magashangúak.
1. om.	1. em, öm.
2. od.	2. ed, öd.
3. ia.	3. ie.
1. unk.	1. ünk.
2. otok.	2. etek, ötök.
3. iok.	3. iök.

A' harmadik személyben az *i* alatt rejtezik a' *ja*,
je, *jok*, *jek*, *jök*, és innen is kitetszik, hogy a' *ja*,
je nálunk nem közbevető, hanem valóságos személyrag.

5. §.

Részesülők, és állapotjegyzők.

Jelen, és jövő időben: ó, ő.	} Részesülők.
Mult időben: ott, ett, ött, t.	
Ván, vén.	} állapotjegyzők.
Va, ve.	

Ezen ragok, valamint általában minden módnak, és
időnek tulajdonos megkülönböztető ragai a' törzsökben,
mellyhez függednek, a' hangrend' szabályaiban előa-
dott eseteken kívül, semmi változást nem okoznak.

6. §.

Rendhagyók, és hiányosak.

V a g y o n, és M e g y e n.

Jelentő mód' jelen ideje.

Vagyok.	Megyek.
Vagy.	Mégy (mész).
Vagyon, van.	Megy.
Vagyunk.	Megyünk.
Vagytok.	Mentek,
Vannak, vagynak.	Mennek.

A' vagy on egyéb idejét *val*, *vol*, és *leszből* kölcsönözi; a' meg y en pedig *mén* egybe huzott törzsekből veszi.

Hiányosak: nincs, sincs, nincsen, sincsen, nincsenek, sincsenek.

Jegyzet. Különös összetett első személyrag az *alak*, *elek*, melly mindenkor a' második személy' szenvedőjét vagy nyilván megkívánja, vagy alattomban magában rejti; — és a' cselekvő igéknek harmadik személyéhez függed a' határozatlan alakban minden időben, és módban (a' parancsolóban itt is a' második személyhez függed a' rag, mint egyebütt) p. o. szeret-lek, szereté-lek, várt-alak, vár-j-alak stb. A' jövő időt határtalan mód-dal, és *fog* segéd igével körül írva is szoktuk kifejezeni; — de más kérdés: valljon illy körülírt jövő időben a' *fog*, vagy a' másik jövőben: az *and*, *end* (arab *atad*) ige új igét alkot-e, mellyet minden többi időn, és módon változtathatni? — Én nyelvünk' keleti természetével tartok, mellynél fogva jövő időnk nincs is, és annál kevesbé van olly jövő időnk, melly további változásokat megszenvedne. A' régiségben ezt t. i. eddig senki föl nem találta tudtomra. A' nyelvszokás ma sem használja; egy két író legföljebb, midőn nyelvünket német kaptára vonja. — Dunán túl a' gyermekek, 's bujtár legényektől, ha dévajkodva beszélnek, hallhatni ezt: írni fogtam volna, beszélni fogtam; de irandottam, beszélendtettem, irandj, beszélendj soha nem olvastam, soha nem hallottam, és részemről a' jövő időt, ha kerülhetem, kerülöm, mert, mi tagadás a' világos dologban, nyelvünk' természetével ellenkezik.